

Ďalšie čítanie

Spôsob vypracovania návrhu výskumného projektu závisí od úrovne vášho výskumu. Začínajúci výskumníci by sa mali obrátiť na: Moira Kellyová: „Writing a research proposal“, in: C. Seale (ed.): *Researching Society and Culture* (Sage, 1998), s. 111–122.

Na úrovni dizertačnej práce predstavuje užitočný zdroj Pat Cryerová: *The Research Student's Guide to Success* (Open University Press, 1996), kapitola 2.

Na úrovni vyššej ako PhD. by ste si mali pozrieť Janice Morseová: „Designing funded qualitative research“, in: N. Denzin a Y. Lincolnová (eds.): *Handbook of Qualitative Research* (Sage, 1994), s. 220–235.

Cvičenie 9.1

Pripravte pracovnú verziu návrhu svojho výskumného projektu (nie viac ako 1500 slov) a obsiahnite v nej tieto prvky:

- 1 Názov.
- 2 Abstrakt.
- 3 Náčrt alebo úvod.
- 4 Vyjadrenie účelu alebo cieľov.
- 5 Prehľad príslušnej literatúry.
- 6 Metódy: popísanie zvoleného prípadu, resp. prípadov, postupov pri zbere a analýze dát.
- 7 Etické otázky.
- 8 Praktický význam.
- 9 Časový plán.
- 10 Predbežný súbor použitej literatúry.

Tretia časť ANALÝZA VAŠICH DÁT

10

Ako začať analýzu dát

Po prvom roku práce na výskume disponujú ľudia rôznymi stupňami istoty o budúcnosti. Ako to vyjadrili Coffeyová a Atkinson (1996), na konci prvého roka môžeme vidieť dva druhy výskumníkov.

Ten neistý zvažuje: „Zobieral som všetky tieto dáta, čo mám teraz robiť?“ Ten druhý, sebaistejší výskumník, hovorí: „Zobieral som všetky dáta, teraz ich idem analyzovať a napísať projekt.“

Možno nás bude púšťať, aby sme hľadali pozitíva v obidvoch stanoviskách. Ved' pochybovanie, ale aj sebaistota sú predsa len cenné vlastnosti výskumníka! V skutočnosti nie je uspokojivé ani jedno z týchto stanovísk a obidve vyjadrujú, že sa prvý rok výskumu viac alebo menej premárnili:

Obidve stanoviská naznačujú zálostný nedostatok pochopenia, čo sa myslí a čo sa môže myslieť pod analýzou ... [Analýza] je aktivita, ktorá *prestupuje celý* životom výskumného projektu. Analýza nie je jednoducho jednou z neskorších fáz výskumu, po ktorej bude nasledovať rovnako samostatná fáza „spisovania výsledkov“ (1996, s. 10–11, zdôraznil som ja).

Výskumné plány, ktoré venujú prvý rok výlučne literárnemu prehľadu a/alebo zberu dát, môžu vyzerať dobre na papieri. V skutočnosti však môžu byť práve ničím takým, ako keď sa v kvantitatívnych výskumoch zaoberáme vo väčšej miere realizáciou vopred plánovaných „meraní“ než využívaním teoretickej imaginácie. Ale vo väčšine kvalitatívnych výskumov, ak *neanalyzujete* dáta viac alebo menej od prvého dňa, budete sa musieť vždy hrať na „nahaňáčku“.

Všetko v poriadku, môžete odpovedať, ale odkiaľ, preboha, mám zobrať svoje dáta v prvý deň? Určite strávim väčšiu časť môjho prvého roku získavaním prístupu k nejakému výskumnému miestu alebo súboru respondentov a potom, ak budem úspešný, zberom dát. Ako bude možné začať s analýzou dát tak rýchlo?

NAŠTARTOVANIE ANALÝZY

Existujú tri veľmi praktické, navzájom sa doplnujúce riešenia tejto hádanky:

- Analyzujte dáta, ktoré už sú vo verejnej sfére.
- Vypýtajte alebo požičajte si dáta od druhých ľudí.
- Analyzujte svoje vlastné dáta už počas zberu.

Stručne si rozoberieme každú stratégiu.

Analyzujte dáta, ktoré už sú vo verejnej sfére

Niektoré typy prirodzene sa vyskytujúcich materiálov na vás už čakajú. Keď ma napríklad na Londýnskej univerzite, kde učím, pregraduálni študenti oslovia s obavami zo zberu a analýzy dát, na ktoré majú, povedzme, tri mesiace, zvyčajne im dám nasledujúce odporúčanie: Naskočte na vlak do Colindale v Severnom Londýne. Zabočte doprava od stanice a prídete do veľkej budovy, označenej Novinová knižnica Britského múzea. Vyberte si niekoľko denníkov, ktoré sa venujú určitému príbehu (napr. smrť princeznej Diany, proces s O. J. Simpsonom alebo proces s britskou detskou opatrovatelkou, Louise Woodwardovou).

Samozrejme, ešte vždy vám bude chýbať výskumný problém a metóda analýzy a musíte o oboch dlho a ťažko premýšľať. Ale budete mať svoje dáta, tak hor' sa na ne!

Netreba ani pripomínať, že vo verejnej sfére nájdete viac než len noviny. Sú tam všetky iné druhy písaných textov od románov až po obsah rôznych stránok na internete. Sú tam produkty šírené vysielaním, rozhlasové a televízne programy, od telefonických vstupov po mydlové opery a spravodajské relácie. K dispozícii sú aj vzácné kvalitatívne štúdie, ktoré reprodukovujú veľké časti dát a dávajú vám ich k dispozícii, aby ste ich sami opäť analyzovali, pričom sa môžete zamerať na odlišné otázky, než si pôvodne položili autori.

Ak aj zamýšľate v správnu chvíľu zbierať vlastné dáta, tieto materiály máte bezprostredne k dispozícii. Ako také predstavujú skvelú príležitosť vylepšiť si svoje metódy a precítiť slasti (a strasti) spojené s analýzou dát „naostro“.

Vypýtajte si alebo si požičajte dáta druhých ľudí

Možno vašim výskumným záujmom nevyhovujú dáta z verejnej sféry. Ak je to tak, vždy má význam poinformovať sa u vás na katedre, či niekto nemá relevantné dáta, o ktoré sa možno bude chcieť s vami podeliť.

Prvou osobou, na ktorú sa môžete obrátiť, je váš školiťel. Ak súhlasil, že bude viesť vašu prácu, a tak potvrdil, že má spoločný výskumný záujem, je pravdepodobné, že bude mať už zozbierané dáta, ktoré budú relevantné vzhľadom na váš projekt. Nehanbite sa a opýtajte sa, či by ste k nim mohli získať prístup. Ako sme videli v kapitole 2, presne takú stratégiu si zvolila moja študentka Vicki Taylorová.

Samozrejme, môžu existovať etické alebo iné dôvody, pre ktoré takýto prístup nemusí byť vždy možný. Väčšina školiťelov však bude mať radosť, ba možno im polichotíte, ak sa budete zaujímať o ich vlastné dáta. Váš výskum predsa môže viesť k novým nápadom, ktoré im pomôžu pri ich vlastnej práci.

Ak neuspějete u školiťela, preskúmajte možnosti v rôznych skupinách vašich rovesníkov alebo kolegov. Spolužiaci na vašej katedre, ktorí robia výskum možno dva alebo tri roky, môžu takisto uvítať možnosť prepustiť vám niečo z ich vlastných dát. Alebo sa azda môžete obrátiť na členov výskumných tímov vo vašej oblasti alebo dokonca na externistov, ktorí prednášajú o príslušnej téme.

Vo väčšine disciplín musíte mať hlavne na pamäti, že si zvyčajne nikoho nezískate iba tým, že budete mať vlastné dáta. Dôležitá je kvalita *analýzy* dát, a nie to, či dokážete preukázať, aký ste boli šikovný pri získavaní dát. Preukázanie toho, že ste cestovali tisíce kilometrov, aby ste našli svoj „kmeň“, naučili sa cudzí jazyk a podstúpili nekonečné útrapy, môže niečo znamenať možno iba v antropológii – obávam sa však, že ani tam nie veľa.

Teraz by ste sa mali pokúsiť vyriešiť cvičenie 10.1.

Analyzujte svoje dáta už počas zberu

Keď sa rozhodnete, že budete šťastnejší, ak budete mať svoje vlastné dáta, predovšetkým pamätajte na to, že to nevylučuje prvé dve stratégie. V raných fázach vám môže analýza dát druhých ľudí alebo verejne prístupných dát predsa len poslužiť ako impulz, ktorý potrebujete na „odštartovanie“ výskumu, keď budete pripravený analyzovať svoje vlastné materiály.

Dalej nesmiete zabudnúť, že analýza dát nenasleduje až po zbere dát. Ak máte čo i len jedno interview alebo jeden záznam alebo súbor poznámok z terénu, dajte sa do toho! Tam, kde je to vhodné, začnite prepisovať. V každom prípade začnite skúmať dáta z hľadiska svojich výskumných otázok.

Teraz nastal čas, aby ste si vyskúšali metódy, zistenia a koncepty. Ste spokojný s preferovanou metódou analýzy dát (napr. so zakotvenou teóriou, analýzou konverzácie, analýzou diskurzu, feministickou metodológiou)? Inšpiruje vás k zaujímavým otázkam? A umožňuje vám dobre uchopiť dáta, takže sa zdá, že by to mohlo viesť k zaujímavým zovšeobecneniam?

Zdá sa vám, že zistenia z predchádzajúcich výskumov platia aj pre vaše dáta? Ak nie, prečo? Ak áno, ako môžete využiť svoje dáta na ďalšie rozpracovanie týchto zistení?

Ako by ste uplatnili konkrétne koncepty z vami preferovaného modelu spoločenského výskumu na svoje dáta? Ktoré koncepty sa vám osvedčili najlepšie, a zdajú sa teda najproduktívnejšie?

Na žiadanú z týchto otázok nemôžete patrične odpovedať od stola alebo tabule. Bez ohľadu na to, nakoľko elegantný je váš pôvodný návrh výskumného projektu, vždy je užitočné aplikovať ho na prvú sériu dát. Vo väčšine kvalitatívnych výskumov môže byť lipnutie na pôvodnom výskumnom pláne skôr znakom neprimeranej analýzy dát než prejavom vítanej konzistencie.

Nič z tohto nezistíte, pokým nezačnete analyzovať dáta. Samozrejme, bude to vyžadovať, aby ste začali so spisovaním analýzy vo veľmi skorých fázach výskumu. Ako tvrdí Wolcott: „Nikdy nie je dosť skoro na to, aby ste začali písať“ (1990, s. 20). Už aj 200 slov vášho pohľadu na analýzu dát poskytnú vášmu školiteľovi niečo, o čo sa budete môcť oprieť. A ak aj bude pochopiteľná počítačová nerozhodnosť znamenať, že zatiaľ nenapredujete skokom, aspoň začnete.

Teraz by ste mali riešiť cvičenie 10.2.

Doteraz som sa zaoberal nad spôsobmi, ako „naštartovať“ analýzu dát. Moja snaha ponúknuť užitočné typy pre akýkoľvek druh výskumu však spôsobila, že som musel uvažovať o kvalitatívnom výskume vo všeobecnosti. Teraz sa presunem na nižšiu úroveň všeobecnosti a preskúmam možnosti, ako začať s analýzou rôznych druhov kvalitatívnych dát. Rozoberiem štyri rozličné druhy dát:

- Interview,
- poznámky z terénu,
- texty,
- prepisy.

Pri každom zdroji dát uvediem príklad, ako v príslušnom výskume odštartovala analýza dát.

INTERVIEW

V kapitole 3 som zvažoval rôzne spôsoby, akými môže výskumník porozumieť zmyslu odpovedí, ktoré respondenti uvedú v otvorených interview. Najrozšírenejší prístup je taký, že odpovede respondentov sa považujú za opis istej vonkajšej skutočnosti (napr. faktov, udalostí), alebo ich vnútornej skúsenosti (napr. pocitov, významov). Podľa tohto prístupu bude vhodné, keď do výskumného plánu zabudujete rôzne nástroje, ktoré zabezpečia presnosť vašej interpretácie. Môžete teda skontrolovať presnosť toho, čo vám respondenti hovoria, prostredníctvom iných pozorovaní (pozri kapitoly 8 a 13 o metóde „triangulácie“). A na také opatrenia, ako sú vzájomná zhoda kódorov (pozri kapitolu 13) a počítačové programy na kvalitatívnu analýzu dát (pozri kapitolu 12), môžete nazerať ako na spôsob zabezpečenia zhody medzi vašimi interpretáciami a ktorousi vonkajšou skutočnosťou. Nazvime to „realistický“ prístup k dátam z interview.

Ako upozornil Clive Seale (osobná korešpondencia), „realizmus“ sa v tomto prípade používa v zmysle literárneho žánru, ktorého cieľom je popísať „drsnú“ realitu ľudského života. V rámci tohto prístupu, typického pre bulvárnu žurnalistiku, sa zbierajú „spovedné“ príbehy a prezentujú sa čitateľovi ako nové „fakty“ o celebritách. Táto forma realizmu mala veľký vplyv na kvalitatívny výskum (pozri Atkinson a Silverman, 1997).

Alternatívny prístup považuje dáta z interview za prostriedok, ako sa dostať k rozličným príbehom či naráciám, pomocou ktorých ľudia opisujú svoj svet (pozri Holstein a Gubrium, 1995). Ako prezrádza tento prístup, keď sa zriekneme snahy považovať opisy respondentov za potenciálne „pravdivé obrazy reality“, naskytne sa nám možnosť analyzovať kultúrne bohaté metódy, pomocou ktorých pýtajúca sa a dopytovaná osoba vytvárajú vo vzájomnom súlade vierohodné opisy sveta. Hoci pri tomto druhom prístupe sa môžu využívať podobné opatrenia, ako dosiahnuť „kontrolu kvality“ (napr. na skupinových sedeniach nad dátami za účelom zhodného chápania prepisu výskumníkmí), tieto opatrenia sa používajú v snahe dospieť k inej, „rozprávejanej“ realite, v popredí ktorej sa „situuje“ alebo lokálne vytvára charakter opisov.

Uvedomujem si, že mnohí čitatelia tejto knihy uprednostnia predchádzajúci prístup. Zároveň nechcem zanedbať ani ten druhý, „naratívny“ prístup – najmä preto, že je bližší mojej vlastnej teoretickej orientácii. Našastie existujú príklady, ktoré ukazujú, ako naštartovať výskum založený na interview s využitím obidvoch prístupov.

Jody Millerová a Barry Glassner (1997) opisujú výskum zakladajúci sa na hĺbkových, otvorených interview s mladými ženami (vo veku od 13 do 18 rokov), ktoré sa hlásia k mládežníckym gangom v rámci svojich komunit (Millerová, 1996). Tieto interview nasledovali po ukončení interview podľa dotazníka, ktoré viedol ten istý výskumník.

Takto opisuje účelnosť každej formy dát:

Zatiaľ čo interview podľa dotazníka zbiera informácie o širokej škále tém vrátane osoby, jej školy, priateľov, rodiny, susedstva, účasti na delikvencii, zatknutí v minulosti, sexuálnej minulosti a šikania, hĺbkové interview sa okrem informácií o gangu zameriava výhradne na roly a činnosť mladých žien v mládežníckych gangoch a aký význam, podľa ich opisov, má ich členstvo v gangu (1997, s. 105).

Sústredme pozornosť na dáta, ktoré Millerová získala z hĺbkových interview. Tu je jeden príklad:

Pri opisovaní dôvodov, prečo sa mladá žena pridala ku gangu, povedala táto Millerovej, „viete, dom ma ma nikto nerešpektoval. Chcela som trochu lásky a úcty od niekoho niekde inde“ (1997, s. 107).

Nasleduje vysvetlenie inej respondentky, prečo sa pridala ku gangu:

„Nemala som vôbec rodinu ... Nemala som nič iné“ (1997, s. 107).

Ďalšia mladá žena, keď ju požiadali, aby uvažovala, prečo sa mladí ľudia pridávajú ku gangom, prezradila:

„Niektorí z nich sú ako ja, vôbec nemajú zázemie alebo stály domov, kam by mohli ísť, viete, a keď nemajú dosť lásky a úcty doma, tak ju chcú dostať niekde inde. A... a tak, ako my máme rodinu v gangoch, viete, to je to, čo potrebujeme“ (1997, s. 107).

Predpokladajme, že ste už zozbierali dáta a chcete začať s analýzou. Čo teda s tými dátami urobíte? Ak zvolíte realistický prístup a využijete programy ako ETNO-

GRAPH alebo NUD • IST (pozri kapitolu 12), môžete začať kódovaním odpovedí respondentov do rôznych súborov podľa dôvodov, prečo sa pridali ku gangom. Na základe týchto dát sa zdá, že prevládajú dva druhy dôvodov: „tlačiaci“ činitele (rodiny bez porozumenia) a „ťahajúce“ činitele (chápajúce gangy).

Navyše za predpokladu, že sú k dispozícii dáta z dotazníkov o tých istých respondentoch, máte možnosť skorelovať každý z týchto činiteľov s rôznymi charakteristikami zázemia, v ktorom žijú. Zdá sa, že to dodá vášmu výskumu dobrú podobu. Nielenže môžete hľadať „subjektívne“ významy mládežníckych gangov, ale môžete dať tieto „významy“ aj do vzťahu s „objektívnymi“ sociálnymi štruktúrami.

Realistický prístup má preto vysoký stupeň vierohodnosti v očiach spoločenských vedcov, ktorí vytvárajú teórie o svete z hľadiska vplyvu (objektívnych) sociálnych štruktúr na (subjektívne) dispozície. Navyše presne tento druh výstupov, ktoré môže tento prístup poskytnúť, vyžadujú ich „používateľia“ v spoločenstve, hľadajúci bezprostredný praktický prínos výskumu v spoločenských vedách.

Povedzme však, že nás zdanlivá vierohodnosť realizmu úplne neuspokojuje. Akým spôsobom môže naštartovať analýzu dát naratívny prístup?

Millerová a Glassner (1997, s. 103–104) upozorňujú, že jeden spôsob, ako začať, je porozmýšľať o tom, ako respondenti využívajú pri konštruovaní svojich príbehov kultúrne dostupné zdroje. Odkazujú na tvrdenie Richardsona, že:

účasť na kultúre zahŕňa učasť na naráciách tejto kultúry, aj všeobecné chápanie repertoáru významov a ich vzájomné vzťahy (1990, s. 24).

Ako potom z tohto pohľadu chápať vyššie uvedené dáta? Pointa spočíva v tom, aby sme sa na odpovede respondentov pozerali ako na *kultúrne príbehy*. To vyžaduje, aby sme si všimli rétorickú silu výpovedí respondentov:

Respondenti využívajú tieto narácie na to, aby objasnili svoje počínanie a priblížili ho tým, ktorí by ho inak nemuseli chápať (Millerová a Glassner, 1997, s. 107).

V spomínaných dátach si Millerová a Glassner všimli, že respondenti vysvetľujú svoje počínanie dvoma spôsobmi. Jednak sa nesnažia spochybňovať názory verejnosti na gangy, že sú nesprávne. Spochybňujú však názor, že respondent je a priori zlý.

No Millerová a Glassner upozorňujú, že nie každý respondent zľahčujúco podáva obvyklé kultúrne príbehy. Ako hovoria:

Niektoré z mladých žien dokonca opisujú svoju prítomnosť v gangu tak, že priamo spochybňujú prevládajúce stereotypy o gangoch ako o skupinách, ktoré sú v podstate zlé alebo antisociálne, aj o úlohách žien v gangoch (1997, s. 108).

Pozrite si niekoľko zdôvodnení respondentov, ktoré Millerová a Glassner rozoberali:

„Fakt, bol to normálny život, jediný rozdiel bol v tom, že sme sa stretávali.“

„Hráme karty, fajčíme trávu, hráme domino, alebo videohry. V podstate všetko je samá hra. Čudovane ľahko sa je to partia veľkých detí. Sme partia veľkých starých detí, ako to ja vidím“ (1997, s. 109).

Millerová a Glassner tvrdia, že v takýchto zdôvodneniach jednoznačne nenachádzame spochybňovanie rozšírených názorov na mládežnícke gangy, o ktorých respondenti vedia. Dievčatá odmietajú zaužívanú definíciu svojho správania ako „deviantného“, a snažia sa vyjadriť normálnosť svojich aktivít.

Tieto rozprávania priamo spochybňujú stereotypné kultúrne príbehy o gangoch. Richardson, Millerová aj Glassner hovoria o takýchto zdôvodneniach ako o „kolektívnych príbehoch“, ktoré „odmietajú kultúrne narácie o skupinách ľudí a rozprávajú alternatívne príbehy“ (Richardson, 1990, s. 25).

Millerovej výskum kultúry mládežníckych gangov nadväzoval na skorší výskum, ako americkí adolescenti vnímajú a užívajú ilegálne drogy. V tomto výskume Glassner a Loughlinová (1987) pracovali s odpoveďami z interview ako s kultúrne definovanými naráciami a súčasne ako s potenciálne pravdivými výrokmi. Preto, ak napríklad niektorá respondentka povie, že užíva marihuanu, pretože ju užívajú aj jej priateľky, Glassner a Loughlinová to berú ako základ pre *dve* zistenia:

Použila spôsob chápania a rozprávania o týchto témach, ktorý je bežný v rámci danej kultúry [naratívny prístup].

Teraz máme dôkazy, že súčasťou stretnutí gangu je fajčenie marihuany [realizmus] (1987, s. 35).

Ako tvrdí Glassner a Loughlinová, analýza narácií postupuje tak, že skúma charakter a zdroje „interpretáčného rámca“, ktorý používa respondentka. Avšak charakter toho, čo respondentka hovorí, môže sa pri realistickom prístupe považovať za vyjadrenie skutočnosti, a overiť pozorovaním (napr. viacerými interakciami, ako respondentku ovplyvňuje užívanie jej priateľov).

Ak budeme považovať odpovede respondentov za vyjadrenie skutočnosti, potom sa vynára dôležitá otázka: „Môžeme tým deťom veriť?“ Autori ju nepochybne považujú za závažnú otázku, a tvrdia, že by sme mali veriť tomu (resp. výkladu o tom), čo deti hovoria. Svoje tvrdenie zakladajú na súbore vyhlásení o „raporte“ so subjektmi: respondenti boli akceptovaní ako členovia mládežníckej skupiny, prejavil sa im „úprimný záujem“ chápať ich zážitky a zaručila diskretnosť (1987, s. 35).

Svoj prístup nazvali Glassner a Loughlinová „metodológiou načúvania“ a zamerali sa hlavne na „nazeranie na svet z perspektívy našich subjektov“ (1987, s. 37). Z tohto hľadiska zdieľajú rovnaké predpoklady o „autentickeosti prežívania“ ako iní realisti. Ich citlivá práca s perspektívnymi naratívnymi formami naznačuje alternatívny spôsob analýzy interview (o rozvinutejšej verzii naratívneho prístupu pozri Gubrium a Holstein, 1997).

POZNÁMKY Z TERÉNU

Rozhovory zaznamenané na pásku, ako napríklad texty a nahrávky prirodzene prebiehajúcej interakcii, vám umožňujú vrátiť sa k svojim dátam v ich pôvodnej podobe tak často, ako si želáte. Pri poznámkach z terénu vzniká problém, že ste viazaní

formou, v ktorej ste ich robili v danom čase, a že vašim čitateľom budú dostupné iba vaše záznamy o udalostiach.

Existujú dve čiastkové riešenia tohto problému: dodržiavanie prísnych konvencií pre písanie poznámok z terénu a držanie sa konzistentnej teoretickej orientácie. Otázkou konvencií týkajúcich sa poznámok z terénu rozoberieme v kapitole 11. V tejto kapitole budem hovoriť o výskumnej štúdií založenej na pozorovaní, ktorá sa začala presne definovanou teóriou.

Na začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia som získal prístup na množstvo klinických sedení s pacientmi chorými na rakovinu v štátnej nemocnici. V nadväznosti na interpretáciu „obradného poriadku klinického sedenia“ Phila Stronga (1979) som sa zaujímal o to, ako sa lekári a pacienti navzájom prezentovali. Strong si napríklad všimol, že štátni lekári sa držali pravidla „zdvorilosť nadovšetko“ a zriedka vo kritizovali pacientov zoči-voči.

Keď som bol v nemocnici, zbadal som, že jeden z lekárov pravidelne „mizne“ po raňajších klinických sedeniach. Vzbudilo to vo mne zvedavosť, a preto som sa o to zaujímal. Zistil som, že poobede väčšinou vykonáva svoju „súkromnú“ prax v ordinácii v zdravom rajóne londýnskeho West Endu.

Povedal som si, že bez rizika nič nezískam, a skúsil som sa opýtať lekára, či by som mohol sedávať na jeho súkromných konzultáciách. Na moje veľké prekvapenie súhlasil, pod podmienkou, že nebudem nahrávať sedenia na pásku. Ochoťne som priľahol, hoci to znamenalo, že sa moje dáta zredukujú na (to, čo som považoval za) pomerne nespoľahlivé poznámky z terénu.

Pri písaní poznámok v teréne zjavne nejde o jednoduché zaznamenávanie dát, ale už aj o ich analýzu. Kategórie, ktoré použijete, budú nevyhnutne teoreticky sýtené – či si to uvedomujete alebo nie! Vzhľadom na môj záujem o Strongovu prácu s Goffmanovým (1974) konceptom „rámcovania“ som sa pokúsil zaznamenávať aktivity, pomocou ktorých účastníci menežovali svoje identity. Všimol som si napríklad, koľko času lekári strávia „nezáväznou“ spoločenskou konverzáciou a ako si dohovárajú ďalšie stretnutia.

Ak je však výskumník fyzicky prítomný, nikdy by nemal zanedbať dva rôzne typy otázok:

- Čo môže vidieť (aj počuť),
- ako sa správa a ako sa správajú voči nemu.

Čo môžete vidieť

Sedenia na obidvoch štátnych klinikách sa konali v účelných priestoroch s chladnými bielymi stenami, bez koberec, s jednoduchým nábytkom (malý stôl, masívne kreslo pre lekára a niekoľko naskladaných stoličiek pre pacientov, rodiny a študentov). Ako vo väčšine štátnych nemocníc, aj tu bili do očí trubice a radiátory ústredného kúrenia.

Keď vojdete do ordinácie na súkromnej klinike, akoby ste vošli do iného sveta. V hlavnej miestnosti vládne atmosféra elegantnej pracovne, možno aj trochu podob-

nej tomu typu miestnosti v súkromných domoch, kde v osemdesiatom storočí navštevoval lekári zámožného pacienta. Steny sú vkusne vymalované a skrútené fotografiami a obrazmi. Na podlahe leží vzácny koberec. Nábytok je imitáciou starostlivosťou veľký stôl, niekoľko pohodlných kresiel a pohovka s pokrytými kožou, na konferenčnom stolíku sú položené knihy a časopisy, a na knižnici vidieť sošky zo slonoviny a lekárske texty. Na viacerých miestach sú izbové kvety a miestnosť je osvetlená elegantnou ústrednou lampou a stolovou lampou. Tri telefóny a pero v držiaku dodávajú miestnosti administratívny dojem.

Táto miestnosť vytvára atmosféru súkromia a zároveň luxusu. Na štátnych klinikách vyšetrujú pacientov takmer vždy v častiach oddelených závesom. Tu je však vyšetrovacia pohovka v samostatnej miestnosti, do ktorej sa dá vstúpiť iba cez ordináciu. A hoci je tá miestnosť účelnejšie zariadená než ordinácia, je v nej takisto koberec a udržiava sa primeraná teplota, aby nebolo pacientom chladno. Dokonca aj lekári pred vstupom do tejto vyšetrovacej miestnosti zaklope, keď sa pacient vyzlieka alebo oblieka.

Ako sa voči vám správajú

Dôraz na súkromie v britskom „súkromnom“ zdravotníctve spôsobuje výskumníkovi zvláštny problém. Zatiaľ čo v štátnych klinikách som sa pokojne schovával za menovkou, na súkromnej klinike moju prítomnosť vždy vysvetlili, aby nevznikli nejasnosti („Dr. Silverman tu bude dnes sedieť so mnou, je to v poriadku?“). Napriek tomu, že ma pacienti identifikovali a prijali, necítil som sa dobre vo svojej roľe v tomto prostredí. Atmosféra tichého ústrania vo mne vyvolávala pocit, že som votrelec.

Tak ako lekári, aj ja som sa obliekal formálne a vždy som vstal a podal pacientovi ruku. Už som sa nemohol stiahnuť do úzadia ako na štátnych klinikách. Pravidelne som prežíval pocit, že som vnikol na nejaký súkromný obrad.

Nadobudol som dojem, že súkromná klinika podporovala „osobnejšie“ služby a umožňovala pacientom organizovať starostlivosť o seba, kontrolovať program a získať aj určitú „teritoriálnu“ kontrolu nad prostredím. V rozprave o dátach (Silverman, 1984) som, podobne ako Strong, citoval z konzultácií, aby som podporil tieto tvrdenia, hoci som poukázal na deviantné prípady a kontinuitu fortiem, ktoré som zisťoval na štátnych klinikách.

Môj záujem o to, ako sa správajú účastníci voči pozorovateľovi v lekárskom prostredí, sa pekne prejavil vo výskume Peräkyläho (1989) na nemocničnom oddelení pre ťažko chorých. Peräkylä poukazuje na to, že personál používa „psychologický“ rámec na definovanie seba ako objektívnych meračov emocionálnych reakcií takýchto pacientov. Psychologický rámec je mocný prostriedok na vyriešenie porúch týkajúcich sa identity, ku ktorým dochádza v iných rámcoch: keď pacient odmieta praktický alebo lekársky rámec, môže sa to, napríklad, vysvetliť z hľadiska jeho psychologického stavu.

Psychologický rámec sa však ukazuje vrcholne dôležitý aj pre pochopenie reakcií personálu na samého Peräkyläho. Keďže ho personál považoval v prvom rade za vý-

skumnika, ktorý sa zaujíma o pocity pacientov, vždy mali pre pacienta poruke vysvetlenie jeho prítomnosti a takisto dokázali odhadnúť, ktoré z ich vlastných aktivít mu asi musia vysvetliť.

Podobne ako Peräkylä, aj ja som naštartoval svoju analýzu tak, že som preskúmal svoj vlastný podiel na „vytváraní rámca“ interakcie a použil som oči aj uši. Existovali však aj iné spôsoby, na základe ktorých by som bol mohol systematicky porovnať dve štátne kliniky so súkromnou? V kapitole 11 budem hovoriť o niektorých jednoduchých kvantitatívnych postupoch, ktoré som použil pri riešení tohto problému.

TEXTY

Kvantitatívni výskumníci sa snažia analyzovať písomné materiály spôsobom, ktorý by reliabilne vypovedal o veľkej vzorke. Preferujú metódu „obsahovej analýzy“, v rámci ktorej výskumník zostaví súbor kategórií a potom ráta počet prípadov, ktoré spadajú pod každú kategóriu. Rozhodujúcou požiadavkou je, aby boli kategórie dostatočne presné a umožnili rôznym kóderom dospieť k rovnakým výsledkom pri skúmaní toho istého materiálu (napr. titulky v novinách) (pozri Berelson, 1952).

V rámci kvalitatívneho výskumu sa môže analyzovať malý počet textov a dokumentov s veľmi odlišným účelom. Cieľom je porozumieť kategóriám participantov a vidieť, ako ich používajú pri konkrétnych činnostiach, ako je napríklad rozprávanie príbehov (Propp, 1968; Sacks, 1974), zostavovanie spisov so záznamami (Cicourel, 1968; Gubrium a Buckholdt, 1982) alebo opisovanie „rodinného života“ (Gubrium, 1992).

Teoretická orientácia je pre mnohých kvalitatívnych výskumníkov dôvodom, prečo sa zaoberajú skôr procesmi, na základe ktorých text zachytáva „realitu“, než tým, či text obsahuje pravdivé alebo nepravdivé výroky. Ako hovorí Atkinson a Coffeyová:

Aj keď budete venovať takýmto materiálom náležitú pozornosť, musíte si vyjasniť, na čo sa môžu a na čo sa nemôžu použiť. Sú to „sociálne fakty“ v tom zmysle, že sa vytvárajú, zdieľajú a používajú spoločensky organizovanými spôsobmi. Nie sú to však prístupné reprezentácie všednej praxe v rámci organizácie, rozhodovacích procesov alebo profesionálnej diagnostiky. Konštruujú konkrétne druhy reprezentácií s ich vlastnými konvenciami (1997, s. 47).

Z toho vyplývajú jasné závery:

Nemali by sme používať písomné zdroje ako náhradu za iné druhy dát. Nemôžeme napríklad zistiť, ako organizácia skutočne bežne funguje, iba na základe záznamov. Rovnako nemôžeme považovať záznamy – nech sú akokoľvek „oficiálne“ – za spoľahlivé dôkazy toho, o čom hovoria ... Táto vážna výhrada neznamená, že by sme mali ignorovať alebo bagatelizovať písomné dáta. Naopak, keď uznáme, že existujú ako sociálne fakty, uvedomíme si nevyhnutnosť brať ich naozaj veľmi vážne. Musíme k nim pristupovať vzhľadom na to, čo predstavujú a za akým účelom sa používajú (1997, s. 47).

Čo znamená pristupovať k textom „vzhľadom na to, čo predstavujú“? Zoberme si konkrétny príklad. Harvey Sacks hovorí v dvoch prednáškach o článku z *New York*

Times o interview s pilotom námorného letectva o jeho misiách počas vojny vo Vietname (1992, 1. diel, s. 205–222 a s. 306–311).

Sacks sa obzvlášť zaujímal o to, ako v článku podali pilotovu odpoveď na otázku v nasledujúcom úryvku:

Príbeh pilota námorného letectva

Aké pocity v ňom vyvolávala myšlienka, že hoci sa veľmi snažil mieriť iba na vojenský cieľ, jeho bomby pravdepodobne aj tak niekoho zabili?

„Učíte sa mi nepáči myšlienka, že som možno niekoho zabil.“ odpovedal. „Ale nebudím sa preto zo sna. Pri tejto práci musíte byť neosobný. Pokiaľ ide o Severný Vietnam, tak som sa dohodol sám so sebou, že sa budem považovať za vojaka, po ktorom strieľa iný vojak, taký ako ja“ (Sacks, 1992, 1. diel, s. 205).

Sacks nás vyzýva, aby sme si všimli bezprostrednú odpoveď pilota („Učíte sa mi nepáči myšlienka ...“), ktorá poukazuje na to, že prijal hodnotiacu schému vyjadrenú v novinárovej otázke. Ak by bol pilot namiesto toho povedal „Prečo sa pýtate?“, bol by ukázan, že neschvaluje nevyhnutne to isté morálne univerzum ako reportér (a následne aj ako čitateľ článku) (1992, 1. diel, s. 211).

Sacks poukazuje na to, že po prijatí tejto morálnej schémy pilot formuluje odpoveď, ktorá nám má napomôcť, aby sme ho dokázali vidieť v priaznivom svetle. Kategória „vojak“ slúži na ospravedlnenie bombardovania ako činnosti viazanej na kategóriu, čo nám pripomína, že je to predsa to, čo vojenský pilotí robia. Tento účinok posilňuje skutočnosť, že pilot identifikuje spoluúčastníka ako „iného vojaka, takého ako ja“. Takýmto spôsobom pilot vytvára pár (vojak a vojak) so zrejými vzájomnými záväzkami (bombardovanie a strieľanie po sebe). Vzhľadom na tento pár sa ne-môže druhá strana náležite sťažovať alebo, ako to vyjadril Sacks:

nemôžu mu zo svojho pohľadu vyčítať žiadne chyby v jeho správami, iba vtedy, keď by porušil normy, ktoré operatívne platia vzhľadom na použitý prostriedok (1992, 1. diel, s. 206).

Všimnite si tiež, ako pilot tvrdí, že „pri tejto práci musíte byť neosobný“. Všimnite si, ako kategória „táto práca“ pripravuje terén, v ktorom o chvíľu použije špecifický pár vojakov. Toto vysvetlenie by preto mohla použiť každá strana páru. Ako však tvrdí Sacks, záverom je, že „táto práca“ je jedna z mnohých, kde sa vyžaduje neosobnosť. Pretože:

ak by to bolo tak, že nevyhnutnosť byť v práci neosobný platí iba pre túto prácu, potom by mohla nastat situácia, že už samo vykonávanie tejto práce je nesprávne (1992, 1. diel, s. 206).

Navše v tomto prípade ide o zvláštny druh neosobnosti. Sacks upozorňuje, aby sme nechápali výpoveď pilota tak, že politovaniuhodné je to, že nemôže zabíjať „osobne“, ale skôr tak, že vykonávanie tejto „práce“ vyžaduje, aby človek nebral do úvahy, že zabíja osoby (1992, 1. diel, s. 209).

Pilot však iba *predkladá* návrh o vojakovi a vojakovi. V tomto zmysle vyzýva severných Vietnamcov, aby „hrali hru“ rovnako, ako môže jedno dieťa povedať druhému: „Ja budem na tretej mäte.“ Ako však upozorňuje Sacks, pri detskom baseballe sa dajú takéto návrhy odmietnuť:

ak povie „Ja budem na tretej mäte“, budete na nej stáť iba vtedy, keď niekto iný povie „a ja budem ...“ na inej pozícii a ostatní povedia, že budú na ostatných pozíciách. Inak nebudete môcť hrať (1992, 1. diel, s. 307).

Vietnamci samozrejme odmietli pilotov návrh. Namiesto toho navrhli, aby sa pilot identifikoval ako „zločinec“ a seba zadefinoval, že „robia policajnú akciu“.

Ako poznamenáva Sacks, tieto protichodné definície majú dôsledky, ktoré siahajú ďalej ako iba po propagandu. Ak by napríklad pilota zostrelili, potom by sa Ženevské konvencie o následnom postupe riadne uplatnili iba v prípade, že by bol naozaj „vojak“, a nie „zločinec“ (1992, 1. diel, s. 307).

Sacksova analýza vychádza z jeho špecifického spôsobu práce s textmi ako reprezentáciami (podobne ako u Atkinsona a Coffeyovej). Tak ako Garfinkel (1967), aj Sacks sa chcel vyhnúť nazeraniu na ľudí ako na „kultúrnych hlupákov“, reprezentujúcich svet spôsobmi, ktoré vyžaduje nejaká kultúra. Sacks, naopak, pristupoval ku „kultúre“ ako k „stroju na vyvodzovanie záverov“: deskriptívnemu aparátu, nasadzovanému a používanému v špecifických kontextoch. Sacksovi nešlo o dodatočnú kritiku členov spoločnosti, ale pokúšal sa zistiť:

ako je možné, že ľudia dokážu vykonávať súbory činností, ktoré zabezpečia, že druhí ľudia dokážu pochopiť také veci ... [ako] že ľudia robia dôvernosti, klamú atď. (1992, 1. diel, s. 119).

Sacks preto nemá v úmysle naznačovať, že „spoločnosť“ determinuje, ktorú kategóriu si človek vyberie. Namiesto toho chce poukázať na aktívnu interpretačnú prácu, ktorú vyžaduje interpretácia akéhokoľvek opisu, a na lokálne dôsledky výberu ktorejkoľvek konkrétnej kategórie. Či už sa rozhodneme použiť Sacksovu jemnú metódu alebo nie, predstavuje inšpiráciu, ako začať s analýzou produktivity nejakého textu.

PREPISY

Podobne ako v prípade iných druhov dát, aj analýza nahrávok a prepisov závisí na formulácii nejakého výskumného problému na základe konkrétnej teoretickej orientácie. Tak ako písanie poznámok v teréne, aj príprava prepisu zo zvukového alebo obrazového záznamu je teoreticky sýtená činnosť. Tam, kde pracuje viac ako jeden výskumník, nikdy nie je diskusia o tom, čo vidíte a počujete, iba o hromadení dát: je to *analýza* dát. Ale ako rozbehnúť analýzu po schválení prepisu?

Pokúšenie je začať prvým riadkom prepisu a postupne prechádzať stranu po strane a priebežne pozorovať. Nebezpečenstvo postupovania týmto spôsobom spočíva

v tom, že vaše pozorovania budú pravdepodobne *ad hoc* a na základe bežného uvažovania. Ak ste navyše zástancom niektorého z prístupov (ako je analýza konverzácie alebo analýza diskurzu), ktoré skúmajú, ako účastníci spoločne utvárajú nejaký význam, a začnete s jediným výrokom, potom ste vykročili nesprávnou nohou. Ako inak môžete postupovať?

V kapitole 5 sme sa stretli s myšlienkou Jennifer Masonovej (1996) formulovať výskumnú tému v pojmoch rôznych druhov hádaniek. Identifikovanie hádanek môže byť takisto jedným zo spôsobov, ako naštartovať analýzu prepisu. Ak objavíte svoju hádanku, často je najlepšou metódou pracovať s prepisom *smertom dozadu a dopredu* a všimnúť si, ako hádanka vzniká a ako sa rieši.

Ako v ostatných častiach, dovoľte mi aj tu uviesť konkrétny príklad. Pracoval som s niekoľkými prepismi rozhovorov medzi učiteľmi a rodičmi, ktoré zobierali na austrálskych školách Carolyn Bakerová a Jayne Keoghová. Nasledujúce príklady sa týkajú študentky Donny (Š), jej rodičov (O a M) a jej učiteľa (U). V extraktoch 10.1 a 10.2 nebolo počuť žiadne reakcie Donny alebo Donniných rodičov na odporúčania učiteľa (> označuje miesta na výmenu hovoriacich, ktoré ostali bez reakcie):

Extrakt 10.1

U: to je jediný spôsob, akým môžem naozaj (1.0) ale naozaj pomôcť v tejto chvíli a (.) Donne samej hm, aby viac robila na hodine a neotáčala sa toľko do zadu a ne bavila sa s Nicky a (.) Joanne?

> (1.0)

U: hm (2.0)

Extrakt 10.2

U: [Alebo možno, ak – náš ďalší pracovný celok, Donna? ak to bude (.) iná skupina, myslíš, že by si – by si podala lepší výkon, keby si nepracovala s tými istými dievčatami?]

> (1.0)

U: pracovala s inými, s niekym iným v triede?

> (2.0)

U: radšej by si pracovala s tými istými dievčatami

V extrakte 10.3 Donnin otec napokon odpovedal po prestávke na prestriedanie, keď mohla hovoriť Donna:

Extrakt 10.3

U: Ja ne- neviem, či je to naozaj o tom, že by ste si vy tri mali naplúť do dlani a pracovať alebo (.) si ty sadneš niekde *inde*, ale

> (2.0)

U: [(.)

O: [Myslím, že by si mala sedieť *inde*

Napokon, v extrakte 10.4 Donna nereaguje na radu svojho otca:

Extrakt 10.4

O: Ja! si myslím, že by si mala sedieť niekde inde
M: Mm?

O: no pozri sa na svoje známkky, sú jednoducho (4.0) sú dosť mizerné

Táto neprítomnosť (slovných) reakcií študentov na odporúčania svojho učiteľa alebo rodičov, akú sme videli v extraktoch 10.1–10.4, sa stala pre nás hádankou, ktorá našťastovala analýzu (Silverman et al., 1997). Takéto mlčanie je hádankou, pretože zdaniľivo nezapadá do toho, čo vieme o konverzácii, kde neprítomnosť odpovede niekoho, kto bol vyzvaný, že má pokračovať v rozhovore, je významná a vysvetliteľná (Sacks et al., 1974).

Túto hádanku sme sa pokúsili vyriešiť tak, že sme hľadali porovnateľné zistenia v iných dátach. Vo viac ako 60 sekvenciách z poradenských rozhovorov týkajúcich sa vyšetrovaní na HIV, v ktorých boli poskytované odporúčania, som našiel iba jeden príklad takejto tichej reakcie na odporúčanie (Silverman, 1997b). Išlo o tento prípad (P = poradkyňa, K = klient):

Extrakt 10.5 (Silverman, 1997b, s. 118)

1 P: preto hovoríme hh, ak nepoznáte osobu s ktorou

ste (0.6) a s ktorou budete mať sex hh

je *dôležité* aby ste jej povedali aby (0.3) použila kondóm

4 > (0.8)

5 P: alebo praktizovať bezpečný sex to je to čo znamená používať kondóm.

6 > (1.5)

7 P: dobre?

(0.3)

9 K: uhum

10 (0.4)

11 P: použil niekedy váš partner s vami kondóm?

Všimnite si 1,5 sekundovú prestávku v riadku 6. Keďže nasleduje po pravdepodobnom ukončení repliky, v ktorej P dokončila svoje odporúčanie, prestávku možno chápať ako prestávku K. P navyše dáva najavo, že to tak aj chápe a snaží sa získať nejaký náznam odpovede (riadok 7), ktorý by svedčil o tom, že K aspoň počúva. Keď P po ďalšej prestávke získa nadväzujúce „uhum“ (riadok 9), môže pokračovať (riadok 11).

Takisto však má význam povšimnúť si vysvetlenie P (alebo komentár), ktoré nasleduje po „použila kondóm“ (riadok 3). Vzhľadom na to, že toto slovné spojenie sa mohlo chápať aj ako ukončenie odporúčania P, zdá sa, že P považovala 0,8 sekundovú prestávku, ktorá nasledovala, za vyjadrenie neprítomnosti nadväzujúcej repliky a teda pravdepodobne za nedostatočné pochopenie. Preto dodáva vysvetľujúci ko-

mentár (riadok 5), aby, ako sa ukáže, neúspešne, vytvorila silnejšie prostredie pre nadväzujúcu repliku druhej strany.

Medzi extraktom 10.5 a sekvenciami s odporúčaniami učiteľa žiakovi existuje ešte jedna podobnosť. Klient je v tomto prípade 16-ročná osoba – určite najmladší zo všetkých klientov v našich extraktoch z poradenstva týkajúceho sa HIV.

Na neanalytickej úrovni to vyzerá tak, že tu máme dočinenia s problémom, ktorý dobre poznajú profesionáli aj rodičia: totiž bežné neodporúčanie adolescentov, keď im dospelí hovoria, čo majú robiť (alebo keď im dokonca kladú otázky). Tento spoločenský problém sa hojne vyskytuje na nemocničných klinikách pre adolescentov a pripomína neustále, neúspešné pokusy prinútiť dieťa, aby hovorilo (pozri Silverman, 1987). Neodporúčanie na odporúčania nájdeme aj v extraktoch 10.6–10.8, zozbieraných na takýchto klinikách (L = lekár, P = pacient a M = matka):

Extrakt 10.6 (klinika pre diabetikov 1 (NH: 17.7))

L: Čo by sme mali robiť s tvojou cukrovkou? Pretože si si nerobil vyšetrenia (nemeraná prestávka)

L: Viem, že sa v tejto chvíli cítis z toho všetkého ako blbec

P: Nevieam

L: Pomohlo by, keby sme ťa prestali kritizovať?

(nemeraná prestávka)

Extrakt 10.7 (klinika pre diabetikov 2 (S: 12.2))

L: Krvný cukor je príliš vysoký

(nemeraná prestávka) [P sa tvári nešťastne]

M: Musíme s tým stále bojovať

L: Jedna alebo dve jednotky, skutočne ťa to rozčuľuje?

(nemeraná prestávka) [P sa pozerá dole a hrá sa s kabátom]

Extrakt 10.8 (klinika pre pacientov s rozštiepeným podnebí (14.32–3))

L: Um (2.0) ale si spokojná so svojou perou, však, nechceme s ňou nič robiť?

M: Nevyzerá (1.0) nezdá sa, že by ju to trápilo

L: He he nechceme robiť nič s ničím?

M: [he he

L: Ani s nosom?

(3.0)

V extraktoch 10.5–10.8 adolescenti neodporúčajú na odporúčania a otázky v pozícii druhej repliky. V extraktoch 10.5 a 10.6 napokon poskytnú po druhej výzve aspoň minimálnu odpoveď. Naopak v extraktoch 10.7 a 10.8, keď si títo mladí pacienti nezobrali slovo ani po tom, čo ich nominovali do pozície osoby, ktorá má pokračovať v konverzácii, hovoria za nich matky, pričom komentujú správanie alebo pocity svojho dieťaťa. Napokon v extrakte 10.8, keď L opakovane nominuje pacienta do pozície osoby, ktorá má pokračovať v konverzácii, nie je počuť nič.

Keby sme sa však zastavili pri konštatovaní zhody medzi stretnutím profesionála a klienta, na ktorom sa zúčastňujú mladí ľudia, v prostredí zdravotníctva a v prostredí vzdelávania, iba by sme opakovali spoločenský problém, ktorý dobre poznajú rodičia a profesionáli pracujúci s mladými ľuďmi. Pracujem s predpokladom, že zručnosti spoločenských vedcov vznikajú práve na základe ich schopnosti pozrieť sa na svet novým pohľadom, a preto stále žijú možnosť sprostredkovať ľuďom z praxe náhľad na vec. Otázka potom znie, ako môžeme prejsť od našich všedných pozorovaní k spoločenskovednej analýze?

Jedno dobre známe riešenie predstavuje možnosť pozrieť sa za naše dáta a tam hľadať vysvetlenie našich pozorovaní. Za týmto účelom si môžeme všimnúť rozličné charakteristiky zrejmych kontextov, v ktorých komunikácia v tomto prípade prebieha. Môžeme napríklad očakávať, že poskytovanie poradenstva je problematickejšie v rámci toho typu stretnutí v službách – ako napríklad opatrovatelstvo, poradenstvo v súvislosti s vyšetreniami na HIV a klinické stretnutia s diabetikmi alebo pacientmi s rozštiepeným podnebíom – kde klient nevyhľadáva rady odborníka nevyhnutne sám a kde má profesionál väčšinou úlohu vrátnika (ponúkajúce krvných vyšetrení, zásob inzulinu alebo plastickej chirurgie).

Naopak, keď prídu rodičia na stretnutie s učiteľom, dá sa očakávať, že vyhľadávajú poradenstvo oni a iba ťažko sa dá v rámci stretnutia postrehnúť nejaký aspekt pozície vrátnika. Nič však nenaznačuje, že žiaci sa zúčastňujú na takýchto rozhovoroch preto, že sami vyhľadávajú poradenstvo alebo dokonca informácie. Preto, ak považujeme za klienta skôr žiaka než rodiča, aj tieto rozhovory zo škôl sa radia k ostatným typom prostredia, v ktorých sa bežne vyskytujú neochotní príjemcovia poradenstva.

Ak sa žiak považuje za klienta, sú rozhovory medzi učiteľom a rodičom podobné opatrovatelstvu, poradenstvu v súvislosti s HIV a konzultáciám s adolescentnými diabetikmi, pre ktoré platí to, že klient poradenstvo nevyhľadával. Žiak môže skutočne, tak ako adolescentný diabetik alebo prvoroďička, vidieť za „odporúčania“ disciplinárny zámer.

To poukazuje na iné, lokálnejšie vysvetlenie odmietania poradenstva. Spoločným znakom rozhovorov medzi učiteľom a rodičom a pediatrických rozhovorov, hoci sa neobjavil vo väčšine poradenských rozhovorov pred vyšetreniami, je to, že ide o tenciálne o viacpočetného klienta. Preto môžeme uvažovať o tom, že jedna strana (totiž rodič) si môže bez problémov nárokovať právo hovoriť za druhú stranu (žiak alebo pacient). To dovoľuje rodičom vstupovať do konverzácie namiesto dieťaťa a deti zostávajú ticho (veď predsa môžu odpovedať rodičia, ako v extraktoch 10.7 a 10.8). Taktó, pôsobiak ako počutelný „tím“ (Goffman, 1961), dodržiavajú pravidlá striedania replík.

Hrozí však nebezpečenstvo, že budeme takí posadnutí hľadáním vysvetlenia nejakého javu, že nedokážeme dostatočne preskúmať, či tento jav vôbec existuje, a ak aj existuje, ako sa lokálne „zostavuje“. Toto nebezpečenstvo charakterizoval Schegloff (1991) ako problém „relevantnosti“ a „procedurálnej dôležitosti“ a Silverman (1997b, s. 23–26) ako „ortodoxné vysvetľovanie“.

Spôčiatku sme zareagovali presunutím záujmu z *vysvetľovania* nášho pozorovania na určenie jeho *úspechov* v rámci interakcie. Pýtame sa teda: ako treba v rámci interakcie, krok za krokom, usmerniť kladenie otázok a poskytovanie poradenstva, keď účastník, ktorý má údajne odpovedať alebo prijímať poradenstvo, zjavne neodpovedá?

V situácii viacerých zúčastnených strán na stretnutí medzi profesionálom a klientom nie je príjemca daný nejakým inštitucionálnym pravidlom, ale je aktívne „vypracovaný“ účastníkmi. Pekným príkladom tohto je extrakt 10.8, preto ho uvediem ešte raz:

Extrakt 10.8 (klinika pre pacientov s rozštiepeným podnebíom (14.32–3))

- 1 L: Um (2.0) ale si spokojná so svojou perou, však,
- 2 nechceme s ňou nič robiť?
- 3 M: Nevzzerá (1.0) nezdá sa, že by ju to trápilo
- 4 L: He he nechceme robiť nič s ničím?
- 5 M: [he he
- 6 L: Ani s nosom?
- 7 (3.0)

Ako som už poznamenal, všimnite si, že v riadkoch 1–2 sa zdá, akoby L nominoval do pozície ďalšieho hovoriaceho niekoho, kto môže náležite hodnotiť svoju „peru“. No napriek tomu, že ďalšia hovoriaca sa orientuje podľa tejto nominácie (v riadku 3 hovorí „o nej“ a „ju“ a nie „ja“ a „mňa“), nie je to tá účastníčka rozhovoru, ktorá bola taktó nominovaná. Navyše, keď sa L zjavne opätovne snaží nominovať dcéru do pozície ďalšieho hovoriaceho (riadky 4 a 6), M sice nehovorí, potvrdzuje však smiechom v riadku 5 prijatie.

Extrakt 10.8 ukazuje, že pozícia príjemcu sa konštruuje na základe striedania replík. Dokonca aj v rámci jednej repliky je možné príjemcu predefinovať. Všimnite si napríklad, ako L prejde v riadku 1–2 z gramatickej osoby „ty“ na „my“.

Takýto prechod je z hľadiska interakcie viacznačný. Po prvé, „my“ môžeme rozumiť ako povýšenecký spôsob poukázania na klientov organizácii, ktorý je v Angličku dosť bežný (a niekedy je aj predmetom sarkastickej reakcie, napr. „ja a kto ešte?“). Po druhé, v tomto lokálnom kontexte vytvára možnosť, že otázka L o „spokojnosti s perou“ je adresovaná matke aj dcére, alebo iba jednej z nich. Môže to byť naozaj práve táto možnosť, ktorá dovoľuje rodičovi bez prestávky reagovať (v riadku 3) na mieste, na ktorom sa mohlo očakávať, že odpovedať bude dieťa.

Extrakt 10.8 z klinického sedenia s pacientkou s rozštiepeným podnebíom ukazuje, ako sa zúčastnené strany hrajú s nejednoznačnosťou toho, kto je príjemca konkrétnej otázky. Namiesto toho, aby nejednoznačnosť považovali za komunikačný problém, začala analýza poukazovať na to, že účastníci interakcie využívajú nejednoznačnosť ako *prostriedok*.

Rovnakým spôsobom sa môže interpretovať mlčanie dieťaťa. Namiesto toho, aby sme považovali jeho mlčanie za prejav nejakého *nedostatku* na strane dieťaťa, tvr-

díme, že, vzhľadom na nejednoznačnosť zabudovanú do takýchto otázok a poznámok učiteľov (a rodičov), môžeme mlčanie považovať za prejav interakčnej zručnosti. Môžeme uvažovať, že je to preto, lebo mlčanie (alebo aspoň chýbanie verbálnej odozvy) umožňuje deťom nezapliesť sa do morálneho univerza dospelých, vytvoreného ich vzájomnou spoluprácou, a teda im umožňuje brániť sa pred spôsobom, akým sa inštitucionálny diskurz snaží ohraničiť a obmedziť ich sociálne kompetencie.

POZNÁMKY NA ZÁVER

V tejto kapitole som ukázal možnosti, ako začať analýzu štyroch hlavných druhov kvalitatívnych dát. Akýkoľvek výskumný projekt môžete naštartovať tak, že si na základe preskúmania nejakých dát, či už vlastných alebo požičaných, v počítačových fázach výskumu sformulujete hádanku. V kapitole 11 sa pozrieme na to, ako môžeme analýzu dát ďalej rozpracovať po týchto prvých fázach.

ZHRNUTIE

Pamätajte na to, aby ste už v prvej fáze výskumu analyzovali nejaké dáta. Existujú tri spôsoby, ako odštartovať analýzu dát:

- Analyzujte dáta, ktoré už existujú vo verejnej sfére.
- Vyžadajte alebo požičajte si dáta od druhých ľudí.
- Analyzujte svoje vlastné dáta už počas zberu.

Keď budete analyzovať dáta rozličného druhu, vyvstanú nasledujúce otázky:

- *Interview*: Je vašim cieľom popísať „drsnú“ realitu života ľudí (realizmus) alebo dostať sa k príbehom alebo naráciám, prostredníctvom ktorých ľudia popisujú svoje svety (naratívny prístup)?
- *Poznámky z terénu*: Musíte si poznamenať to, čo môžete vidieť (aj počuť), ako aj to, ako sa správate vy a ako sa iní správajú voči vám.
- *Texty*: Je vašim cieľom presná obsahová analýza, v rámci ktorej zostavíte súbor kategórií a potom budete rátať počet prípadov, ktoré spadajú pod každú kategóriu? Alebo je vašim cieľom porozumieť kategóriám participantov a pochopiť, ako ich používajú pri konkrétnych činnostiach, napr. pri rozprávaní príbehov, zostavovaní spisov so záznamami alebo opisovaní „rodinného života“?
- *Prepisy*: Príprava prepisu zo zvukového alebo obrazového záznamu je teoreticky sýtená činnosťou. Ak na výskume pracuje viac ako jeden výskumník, nikdy nejde pri triedení toho, čo vidíte a počujete, iba o hromadenie dát: je to *analýza* dát.

Ďalšie čítanie

Malá knižka *Writing Up Qualitative Research* (Sage, 1990) od Harryho Wolcott, najmä kapitola 2, predstavuje užitočný, neformálny návod, ako začať analýzu dát. Ďalšie dôležité zdroje sú: Amanda Coffeyová a Paul Atkinson: *Making Sense of Qualitative Data* (Sage, 1996), kapitola 2; a Jennifer Masonová: *Qualitative Researching* (Sage, 1996), kapitola 6.

Ďalšie podrobnosti o prípadových štúdiách, o ktorých sme hovorili v tejto kapitole, nájdete v: Jody Millerová a Barry Glassner: „*The 'Inside' and the 'Outside': finding realities in interviews*“, in: David Silverman (ed.): *Qualitative Research* (Sage, 1997); v mojich dvoch monografiách, *Communication and Medical Practice* (Sage, 1987) a *Discourses of Counselling* (Sage, 1997); a *Lectures on Conversation* (Vol. 1, Blackwell, 1992) od Harveyho Sacksa, s. 205–222 a 306–311.

Cvičenie 10.1

Toto cvičenie vám ponúka príležitosť premýšľať o zodpovedajúcich súboroch dát, ku ktorým sa môžete rýchlo dostať.

- 1 Preskúmajte relevantné dáta, ktoré už existujú vo verejnej sfére, napríklad v médiách (od novin cez televíziu a rozhlas až po internet). Vyberte si nejaký súbor dát a začnite ho analyzovať.
- 2 Opýtajte sa svojho školiteľa alebo niektorých študentov, či nemajú relevantné dáta, ktoré by ste si mohli požičať, buď na predbežné precvičenie, alebo podľa možnosti na nadviazanie dlhodobej spolupráce. Vykonajte stručnú analýzu časti z nich.

Cvičenie 10.2

Toto cvičenie vám ponúka príležitosť analyzovať vlastné dáta hneď, ako ich získate.

- 1 Na aké otázky vás nabáda metóda analýzy dát, ktorú preferujete? Aké zaujímavé zovšeobecnenia môžete začať vyvodzovať na základe vašich dát?
- 2 Zdá sa vám, že môžete uplatniť zistenia z predchádzajúcich výskumov aj na vaše dáta? Ak nie, prečo? Ak áno, ako môžete využiť svoje dáta pri ďalšom rozpracovaní týchto zistení?
- 3 Nakoľko sa dajú uplatniť konkrétne koncepty z vami uprednostňovaného modelu spoločenského výskumu na vaše dáta? S ktorými konceptmi sa pracuje najlepšie, a teda budú pravdepodobne najproduktívnejšie?

11 Ďalšie rozpracovanie analýzy dát

V kapitole 10 sme kládli dôraz na dôležitosť analýzy dát v počiatkových fázach výskumu a ukázali sme si, ako takúto analýzu odštartovať. V tejto kapitole preskúmate možnosti, ako váš výskum po takýchto začiatkoch ďalej rozpracovať. Napriek tomu, že sa sústreďujeme iba na dáta z pozorovania a nahrávok, mnoho z týchto tvrdení platí aj pre iné druhy kvalitatívnych dát.

Zoznam „tvrdení“ však môže pôsobiť trochu málokrvne a nepodstatne. Táto kapitola preto začína výkladom, ako pokračovala analýza dát v jednej kvalitatívnej štúdii.

PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA: POZOROVANIE NA KARDIOLOGICKÝCH KLINIKÁCH

Na začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia (pozri Silverman, 1987, kapitoly 1–6) som viedol skupinu výskumníkov, ktorí robili výskum na pediatrickom kardiologickom oddelení. Veľkú časť dát sme čerpali z nahrávok ambulantných klinických sedení, ktoré sa konali každú stredu.

Nebola to náhoda, že sme sa rozhodli zamerať viac na tieto klinické sedenia než na, povedzme, interakciu na izbách. Z pragmatického hľadiska sme vedeli, že klinické sedenie – ako plánovaná a zameraná udalosť, trvajúca dve až štyri hodiny a viazaná na určité výsledky – nám pravdepodobne poskytnú súbor dát dobrej kvality. Naopak, na nemocničných izbách by nahrávanie pacientov oveľa viac rušilo a nahrávky by mali horšiu kvalitu vzhľadom na viaceré prebiehajúce konverzácie a hluk v pozadí. Ak by sa aj tieto technické problémy dali prekonať, (zdanlivo) rozptýlenosť života na nemocničnej izbe by znamenala, že by bolo oveľa ťažšie pochopiť pravidlá než na ambulantných sedeniach. Na rozdiel od sedení by sa tu napríklad nevyskytovali nijaké opakujúce sa štruktúry, ako sú stretnutia plánované na základe predchádzajúcej dohody, telesné vyšetrenia a oznámenia diagnózy a prognózy.

Neznamená to, samozrejme, že výskumník by nikdy nemal skúmať aj tieto zdanlivo nezamerané interakcie – od nemocničného oddelenia po roh ulice. Znamená to však, že ak ich budete skúmať, musíte sa pripraviť na dlhé bdenie a zdanlivo málo sľubné dáta, skôr než sa začnú črtať skúmateľné myšlienky.

V rámci našich nemocničných klinických sedení sme sa zaujímalí o spôsob, akým sa organizovali a oznamovali rozhodnutia (alebo „možnosť slobodného rozhodnu-

tia“). Zdalo sa byť pravdepodobné, že spôsob, akým lekár oznamoval rozhodnutia, pravidelne vychádzal nielen z klinických faktorov (ako srdcové ťažkosti dieťaťa), ale aj zo sociálnych faktorov (napr. ako a čo sa povedalo rodičom v rozličných fázach liečby). Na prvej ambulantnej konzultácii by istotne lekár za normálnych okolností neoznámil rodičom, že zistil vážnu srdcovú abnormalitu a že je nevyhnutný chirurgický zákrok, ohrozujúci život. Namiesto toho by oznámil, že musia vykonať ďalšie vyšetrenia a iba by naznačil, že možno bude potrebný vážny chirurgický zákrok. Tak tiež by spolupracoval s rodičmi, ktorí mu poskytovali príklady na zdanlivo „dobrý stav“ ich dieťaťa. Táto metóda postupného poskytovania informácií sa nepoužívala iba v dvoch prípadoch. Ak by bolo dieťa diagnostikované kardiológom ako „zdravé“, oznámil by lekár všetky informácie naraz a vykonal by operáciu, ktorú sme nazvali „nájsť a zničiť“. Táto spočívala v identifikácii akýchkoľvek pretrvávajúcich obáv rodiča (rodičov) a v dokázaní, že sú neopodstatnené.

V prípade skupiny detí, ktoré boli okrem podozrenia na srdcovú chorobu navyše postihnuté aj Downovým syndrómom, by lekár podal všetky klinické informácie na jednom sedení a nepoužil by metódu postupného podávania. V neobvyklých prípadoch by lekár navyše dovolil rodičom, aby rozhodli o ďalšej liečbe, pričom by ich pozvudzoval, aby sa zameriavali na neklinické veci, ako je „radosť zo života“ ich dieťaťa alebo jeho priateľská osobnosť.

Potom sme zúžili naše zameranie a začali sme skúmať, ako lekári oznamovali rodičom rozhodnutie vykonať na ich deťoch malé diagnostické vyšetrenie. Vo väčšine prípadov by lekár povedal niečo ako:

Navrhujeme vykonať malé vyšetrenie, ak súhlasíte.

Žiadni rodičia nevyjadrili nesúhlas s ponukou, ktorá vyzerala čisto formálne – ako formálne právo kráľovnej (ktoré nikdy nevyužila) nepodpísať zákony schválené Britským parlamentom. V prípade detí s Downovým syndrómom však právo rodičov rozhodovať nebolo ani zďaleka formálne. Lekár by im povedal niečo ako:

Myslím, že to, čo budeme robiť, závisí trochu od pocitov rodičov.

Teraz to trochu závisí od toho, čo si o tom myslíte vy.

Závisí to veľmi od vášho osobného názoru, či by sme mali pokračovať.

Tieto konzultácie boli navyše dlhšie a zjavne demokratickejšie než v iných prípadoch. Lekár viedol rodičov k tomu, aby nazerali na pacienta v rámci rodiny, a dal im možnosť vyjadriť svoje obavy a podieľať sa na rozhodovaní.

V tejto časti vzorky, na rozdiel od väčšej vzorky, keď rodičia skutočne dostali na výber, vyšetrenie odmietli – až na jednu výnimku. To však služilo skôr na posilnenie než na spochybnenie lekárskej koncepcie na príslušnom oddelení. Koncepcia spočívala v tom, v akejkoľvek situácii odrážať od chirurgických zákrokov na takýchto de-

toch. Demokratická forma teda existovala spolu s udržiavaním autokratickej politiky (a bola ňou v skutočnosti aj podporovaná).

Tabuľka 11.1 Štyri spôsoby, ako ďalej rozpracovať analýzu dát

- Sústreďte sa na dáta, ktoré majú vysokú kvalitu a dajú sa najjednoduchšie zozbierať (nahrávky klimatických sedení).
- Sústreďte sa na jeden proces v rámci týchto dát (ako boli organizované lekárske rozhodnutia).
- Zúžte zameranie na jednu časť procesu (oznamovanie malého diagnostického vyšetrenia).
- Porovnajte rôzne čiastkové vzorky v rámci populácie (deti s Downovým syndrómom a zvyšk).

Výskum takýmto spôsobom odhalil mechanizmus, prostredníctvom ktorého sa realizovala určitá lekárska koncepcia. Dostupnosť nahrávok veľkého množstva konzultácií spolu s výskumnou metódou, ktorá sa snažila o indukívne rozpracovanie hypotézy, znamenala, že sme dokázali ďalej rozvinúť našu analýzu dát na základe odhalenia javu, ktorý sme pôvodne neskúmali.

Poučenie, ktoré by sme si mali zobrať z tejto štúdie, je zhrnuté v tabuľke 11.1.

V druhej polovici tejto kapitoly budem hovoriť o všeobecnejších výskumných stratégiách, ktoré máte k dispozícii, ak máte dáta, tak ako v tomto prípade, vo forme nahrávok prirodzene prebiehajúcich interakcií. No možno nemáte dáta zaznamenané na páskach. Znamená to, že všetko je stratené?

V ďalšej časti sa vám pokúsím ukázať, ako môžete vylepšiť kvalitu svojich poznámok z terénu. Aj keď pri konečnej analýze nikdy nemôžu poznámky z terénu súperiť s reľabilitou kvalitnej nahrávky a prepisu, pozorne zostrojené poznámky môžu slúžiť ako impulz pre pokročilú analýzu dát.

POZNÁMKY Z TERÉNU A ANALÝZA DÁT

Dva spôsoby systematizácie poznámok z terénu

Ak nemáte prístup k prirodzene sa vyskytujúcim dátam – ako sú nahrávky, texty alebo dokumenty – pokúste sa prepísať podľa možnosti čo najviac z toho, čo sa hovorí a robí, a napísať o prostredí, v ktorom sa to hovorí a robí. Navrhnuté boli dve praktické pravidlá pre písanie poznámok v teréne:

- Zaznamenajte to, čo môžeme vidieť, aj to, čo môžeme počuť.
- Rozšírite poznámky za hranice bezprostredného pozorovania.

POUŽITE OČI

V rámci výskumu sociálnej organizácie v jednej reštaurácii W. F. Whyte (1949) dostal bohatý odmenu za to, že použil svoje oči na pozorovanie priestorovej organizácie činnosti. Nedávno, v rámci výskumu interakcie na nemocničných oddeleniach, si Anssi Peräkylä (osobná korešpondencia) všimol, ako priestorové usporiadanie odli-

šuje skupiny ľudí. Existujú oddelenia a nemocničné izby, do ktorých môže personál vstúpiť, kedykoľvek chce. Potom existujú spoločenské miestnosti pre pacientov a podobné miestnosti, ktoré predstavujú určitý druh verejného priestoru. Obidve tieto časti sa dosť líšia od častí, ako sú miestnosti pre sestry alebo ambulancie lekárov, do ktorých pacienti vstupujú iba na pozvanie. A napokon, ak je na oddelení miestnosť, v ktorej zamestnanci pijú kávu, nikdy v nej neuvidíte pacienta.

Ako upozorňuje Peräkylä, jedným zo spôsobov vytvárania rôznych kategórií ľudí v nemocnici je pridelovanie priestoru podľa kategórií. Toto pridelovanie sa zároveň reprodukuje v činnostiach účastníkov. Vnímavý pozorovateľ si môže napríklad všimnúť správanie pacientov, keď vstúpia do miestnosti pre sestry. Aj keď sú dvere otvorené, zostanú stáť vonku a iba strčia hlavu do dveri. Tým, že tak robia, naznačujú, že vstupujú na cudzie územie.

Nanešťastie, všetci sa trochu zdráhame pri pozorovaní používať svoje oči aj uši. Existujú však výnimky. Stimson si všimol, že „v sociologických časopisoch prakticky chýbajú fotografie a diagramy a iba zriedkavo ich nájdeme v sociologických knihách“ (1986, s. 641). Potom hovorí o miestnosti určenej na vylúčky disciplinárnej organizácie, ktorej sa zodpovedajú britskí lekári. Výbor pre vykonávanie profesie Generálnej lekárskej rady sedí v miestnosti s vysokým stropom a dubovým obkladom, ku ktorej vedie imponantné schodisko. Na oknách s lazúrovaným sklom je zobrazených šesťnásť erbov a žena v klasickej gréckej póze. Ako to komentuje Stimson:

Toto je miestnosť, v ktorej sa hovorí o vážnych veciach: miestnosť pôsobí dojmom, ktorý je nášmu vedomiu vnútený ... hovorí sa formálne, starostlivo sa artikuluje a prejav je predmetom verejnej nahrávky. Ak návštevníci v publiku vôbec hovoria, tak iba tlmeným šepotom, pretože ich reč nepredstavuje súčasť konania (1986, s. 643–644).

Bez toho, aby sa v takejto miestnosti, ako poukazuje Stimson, muselo niečo povedať, vieme, že to, čo sa deje, musíme brať vážne. Stimson dáva túto miestnosť výstižne do protikladu s hamburgerovou reštauráciou McDonald's:

Všimnite si dekoráciu a materiály – plasty, papier, vlnyl, polystyrén a žiarivé základné farby. [Všetko] naznačuje dočasnú. Tento dočasný charakter ďalej vyjadruje neformálne oblečenie zákazníkov, inštitucionálne zneformálne oblečenie personálu a sedenie, ktoré je skonštruované tak, aby bol dlhší pobyt nepohodlný (1986, s. 649–650).

Stimson a Peräkylä poukazujú na to, že etnografi, ktorí nedokážu používať ani svoje oči ani uši, prehládajú podstatný zdroj dát. Najlepšie to pochopíte, keď si predstavíte vidiacu osobu, ktorú prinútili, aby svetu porozumela so zaviazanými očami!

ROZŠÍRENÉ POZNÁMKY Z TERÉNU

Práca v teréne je taká fascinujúca a kódovanie tak odčerpáva energiu, že vás môže úplne zaujať a zapliť prúd detailov – výstižný citát, atraktívna osobnosť kľúčového informátora. Zabudnete, že máte myslieť, hľadať hlbší a všeobecnejší zmysel toho, čo sa deje, a začať to vysvetľovať konceptuálne koherentným spôsobom (Miles a Huberman, 1984, s. 69).

Za účelom hľadania „hlbšieho a všeobecnejšieho zmyslu toho, čo sa deje“ navrhuje Spradley (1979), aby si pozorovatelia viedli štyri osobitné súbory poznámok:

- 1 Krátke poznámky počas pozorovania,
- 2 rozšírené poznámky hneď po ukončení práce v teréne,
- 3 denník z terénu na zaznamenávanie problémov a nápadov, ktoré sa objavajú v každej fáze práce v teréne,
- 4 provizórne priebežné poznámky o analýze a interpretácii (o ktorých hovoria Kirk a Miller, 1986, s. 53).

Spradleyho návrhy pomáhajú pri systematizácii poznámok z terénu, a teda zvyšujú ich spoľahlivosť (pozri kapitolu 13).

Podobne ako Spradley, aj Miles a Huberman ponúkajú systematické spôsoby rozšírenia toho, čo sa zaznamenáva v poznámkach z terénu. Navrhujú, aby ste si písali „sumarizáciu kontaktu“ alebo rozšírené poznámky po každom pozorovaní (1984, s. 50–51, 69–71). Príklad, ako podnietiť analytické myslenie pomocou sumarizácie kontaktu, uvádzam v tabuľke 11.2.

Tabuľka 11.2 Otázky do sumarizácie kontaktu

- O aké osoby, udalosti alebo situácie išlo?
- Aké boli hlavné témy alebo otázky v rámci kontaktu?
- Ktorých výskumných otázok sa kontakt najviac dotýkal?
- Aké nové hypotézy, úvahy alebo predpoklady o situáciách v teréne ste vyvodili na základe tohto kontaktu?
- Ktorým smerom by mal výskumník vynaložiť najviac energie pri ďalšom kontakte a informácie akého druhu by mal hľadať?

Zdroj: Miles a Huberman, 1984, s. 50.

Miles a Huberman uvádzajú päť dôvodov, prečo sú takéto sumarizácie cenné:

- 1 Riadi sa nimi plánovanie ďalšieho kontaktu,
- 2 slúžia ako inšpirácia k vytváraniu nových alebo k prepracovaniu už používaných kódov,
- 3 slúžia na koordináciu práce viacerých výskumníkov v teréne,
- 4 slúžia ako pripomienka kontaktu v neskoršej fáze,
- 5 slúžia ako základ pre analýzu dát (upravené podľa Milese a Hubermana, 1984, s. 51).

Spôsob, akým zaznamenávame dáta, je dôležitý, pretože priamo súvisí s kvalitou analýzy dát. V tomto zmysle sú poznámky z terénu a sumarizácie, samozrejme, iba prostriedkom na dosiahnutie iného cieľa – ďalšieho rozpracovania analýzy.

Ďalšie rozpracovanie analýzy dát z terénu

Prechod od kódovania k interpretácii je rozhodujúci ... Súčasťou interpretácie je prekročenie hranice „faktických“ dát a opatrná analýza toho, čo sa má z nich urobiť (Coffey a Atkinson, 1996, s. 46).

Ako upozorňujú Miles a Huberman (1984), kvalitatívne dáta majú častejšie podobu slov než čísel. Otázka potom znie, ako prejdeme od týchto slov k analýze dát. Pokazujú na to, že analýza dát pozostáva z „troch súbežných prúdov činnosti: redukcie dát, zobrazenia dát a vyvodzovania záverov/verifikácie“ (1984, s. 21):

- *Redukcia dát* „súvisí s procesom výberu, zamerania, zjednodušenia, zabstraktovania a transformácie ... ‚surových‘ dát“ (1984, s. 21). Redukcia dát zahŕňa rozhodovanie o tom, na základe ktorej časti dát sa zedefinuje počiatočné zameranie.
- *Zobrazenie dát* predstavuje „organizované zhromažďovanie informácií, ktoré umožňujú vyvodzovanie záverov a podniknutie ďalších krokov“ (1984, s. 21). Zahŕňa zoskupovanie dát do zobrazení, ako sú matice, diagramy, siete a grafy, ktoré objasňujú hlavné smerovanie (a chýbajúce články) vašej analýzy.
- *Vyvodzovanie záverov* vyžaduje, aby „sme sa začali rozhodovať, čo veci znamenujú, ďalej vyžaduje, aby sme si všimli pravidelnosti, schémy, vysvetlenia, možné konfigurácie, kauzálne vzťahy a tvrdenia“ (1984, s. 22).
- *Verifikácia* vyžaduje, aby sme testovali „priateľnosť, silu, ‚overiteľnosť‘“ – to znamená validitu“ (1984, s. 22) našich predbežných záverov.

Miles a Huberman názorne ukazujú, že v terénnych výskumoch, na rozdiel od veľkej časti kvantitatívnych výskumov, sa neuspokojíme s jednoduchým kódovaním dát. Ako som tvrdil v kapitole 3, znamená to, že kvalitatívni výskumníci musia ukázať, ako sa (teoreticky definované) prvky, ktoré identifikovali, zoskupujú a vzájomne vstúpia. Významným prínosom kvalitatívneho výskumu môže byť hĺbková analýza malých súborov verejne zdieľaných dát s využitím jeho teoretických zdrojov.

To znamená, že kódovanie vašich dát podľa nejakej teoretickej schémy by malo byť iba prvou fázou analýzy dát. Potom treba pokračovať skúmaním súvislostí medzi týmito prvkami. V tejto druhej fáze môže pomôcť laterálne myslenie. Môžete sa napríklad pokúsiť o nový zvrät v súvislosti s konceptom alebo témou, ktorú ste si zvolili, možno tak, že sa budete zaoberať myšlienkou odporujúcou intuitívnemu mysleniu, alebo si budete všimnúť dodatočnú charakteristiku, ktorej sa v literatúre venovala iba malá pozornosť. V každom prípade, ako ešte ukážem, predstavuje neustále zužovanie zamerania jeden zo spôsobov, ako zlepšiť analýzu dát.

Postupné zužovanie zamerania počas práce v teréne

Na veci sa vždy dokážeme pozerat iba určitým spôsobom, pretože sme si osvojili, implicitne alebo explicitne, určité spôsoby nazierania. To znamená, že pri výskume na základe pozorovania zber dát, formulovanie hypotézy a vytváranie teórie nie sú tri oddelené veci, ale sú navzájom prepletené.

Tento proces sa dá veľmi dobre opísať použitím analógie s lievikom:

Pre etnografický výskum je charakteristická „lievikovitá“ štruktúra, spojená s postupným zužovaním zamerania pozornosti v jeho priebehu. Postupné zužovanie zamerania má dve, z analytického hľadiska odlišné zložky. S postupujúcim časom sa najskôr rozpracuje alebo transformuje výskumný problém a napokon sa vyjasní a ohraničí jeho rozsah a preskúma vnútorná štruktúra. V tomto zmysle je to často až v priebehu výskumu, kedy človek príde na to, „o čom“ výskum skutočne je, a nestáva sa zriedkavo, že vyjde najavo, že je o niečom dosť vzdialenom pôvodne naznačeným problémom (Hammersley a Atkinson, 1983, s. 175).

Atkinson (1992) uvádza príklad takejto zmeny definície výskumného problému. Mnoho rokov po obhájení svojej dizertácie sa Atkinson vrátil k svojim pôvodným poznámkam z terénu, týkajúcim sa vzdelávania lekárov. Ukazuje, že pôvodné dáta je možné znovu čítať dosť odlišným spôsobom. Atkinsonova pôvodná metóda spočívala v rozdrobení poznámok z terénu na pomerne malé segmenty, z ktorých každý mal svoju vlastnú kategóriu. Napríklad chirurgov opis pooperačných komplikácií adresovaný tímu chirurgov bol pôvodne zaradený do kategórií s takými názvami ako „nepredvídateľnosť“, neistota“, „pacientova dráha“ a „trajektória“. Keď sa k nemu Atkinson vrátil, stala sa z neho celková narácia vytvárajúca záhadu („neočakávané komplikácie“), ktorá sa vyrieši formou „morálneho príbehu“ („dajte pozor, vždy sa môžu stať neočakávané veci“). Z takéhoto pohľadu sa chirurgov príbeh stáva textom, ktorý sa v mnohom podobá rozprávke!

Dva výskumy na britských zdravotníckych klinikách, ktoré som realizoval v osemdesiatych rokoch 20. storočia, takisto pekne ilustrujú Hammersleyho a Atkinsonov lievik. Ako som už uviedol, moje pozorovanie na oddelení pediatrickej kardiológie sa nepredvídateľne posunulo smerom k analýze slobodných rozhodnutí v malej skupine detí s Downovým syndrómom. Podobne aj môj výskum na onkologických klinikách, o ktorom som hovoril v kapitole 10, viedol neočakávané k porovnaniu platného a štátom poskytovaného zdravotníctva (Silverman, 1981; 1987).

Tieto dva prípady majú spoločné tri charakteristiky:

- 1 Zmenu zamerania – prostredníctvom „lievika“ – keď sa lepšie definuje téma.
- 2 Využitie porovnávacej metódy ako neocemiteľného nástroja na vytváranie teórie a testovanie.
- 3 Generovanie tém presahujúcich hranice predmetnej oblasti výskumu. „Obradné poriadky“ identifikované na onkologických klinikách nie sú výsadou zdravotníctva, zatiaľ čo „demokratické“ rozhodovanie popísané u detí s Downovým syndrómom má neočakávané následky z hľadiska moci, ktorých význam ďaleko presahuje hranice stretnutia s lekárom.

Ako som poznamenal inde (Silverman, 1993), takýto postup ide ruka v ruku s vyčleneným výkladom Gläsera a Straussa (1967) o zakotvenej teórii. Jej zjednodušený model zahŕňa tieto fázy:

- Počiatočný pokus o vypracovanie kategórií, ktoré by objasnili dáta,
- pokus o „nasýtenie“ týchto kategórií množstvom vhodných prípadov za účelom názorného preukázania ich dôležitosti,
- rozpracovanie týchto kategórií na všeobecnejšie analytické rámce s významom mimo skúmaného prostredia.

Gläser a Strauss použili ako príklad svoj výskum o smrti a umieraní. Ukazujú, ako vypracovali kategóriu „kontext uvedomenia“, ktorá sa vzťahuje na situácie toho druhu, v ktorých sa ľudia dozvedia o svojom pravdepodobnom osude. Kategóriu potom nasýtili a napokon dali do súvislosti s nemedicínskymi prostrediami, v ktorých sa ľudia dozvedia, ako ich ostatní ľudia definujú (napr. v školách).

„Zakotvená teória“ bola kritizovaná pre neschopnosť uznať existenciu implicitných teórií, ktorými sa riadi práca v ranej fáze výskumu. Takisto sa zjavne zameriava skôr na vytváranie teórií než na ich testovanie. A takisto, ak sa nepoužije rozumne, môže degenerovať na dosť prázdnu stavbu pozostávajúcu z kategórií alebo na obyčajnú dymovú clonu, použitú na ospravedlnenie čisto empirického výskumu (pozri moju kritiku štyroch kvalitatívnych štúdií v kapitole 26; a pozri Bryman, 1988, s. 83–87). V najlepšom prípade sa s pomocou „zakotvenej teórie“ priblížime tej činnosti, akou je vytváranie teórie, ktorú môžeme nájsť pri dobrom pozorovaní, v prítiklade k strašne abstraktnému empirizmu prítomnému vo väčšine nedokonalých štatistických výskumov.

Na kvantifikáciu by sme však nemali nazerať ako na nepriateľa dobrého terénneho výskumu. V ďalšej časti budem hovoriť o príklade využitia jednoduchých tabuliek na testovanie vynárajúcej sa hypotézy vo výskume na onkologických klinikách.

Použitie tabuliek pri testovaní hypotéz z práce v teréne

V rámci výskumu na onkologickej klinike som uplatňoval kódovanie, ktoré mi umožnilo zostaviť niekoľko hrubých nástrojov na meranie interakcií medzi lekárom a pacientom (Silverman, 1984). Cieľom bolo názorne ukázať, že kvalitatívna analýza je primerane reprezentatívna vzhľadom na dáta ako celok. Číslo príležitosti odhalili, že skutočnosť nebola v súlade s mojimi celkovými dojmami. V dôsledku toho som sprísnil analýzu a starostlivejšie som upresnil charakteristiky klinického správania.

Hrubé kvantitatívne dáta, ktoré som zaznamenal, neumožňovali nijaký naozajstný test kľúčovej myšlienky argumentácie. Napriek tomu však predstavovali určitú súmernú mieru charakteristik celých vzorky, ktorá zaručovala bližšie spresnenie typických znakov súkromných a štátnych klinik. Dovoľte mi na ilustráciu stručne ukázať, aký druh kvantitatívnych dát som zobieral v súvislosti s témami, ako je dĺžka konzultácie, účasť pacienta a rozsah záberu konzultácie.

Mal som celkový dojem, že súkromné konzultácie trvali oveľa dlhšie ako tie, ktoré odzneli na štátnych klinikách. Dáta po overení skutočne ukázali, že súkromné konzultácie trvali takmer dvakrát dlhšie ako štátne (20 minút oproti 11 minútam) a že rozdiel bol štatisticky vysoko významný. Spomenul som si však, že z určitých

dôvodov sa na istej štátnej klinike poskytovali abnormálne krátke konzultácie. Cítil som, že pri spravodlivejšom porovnaní konzultácií v rámci obidvoch sektorov by sa táto klinika mala vylúčiť a porovnať by sa mali iba konzultácie, ktoré poskytoval ten istý lekár v obidvoch sektoroch. Analýza tejto časti vzorky prípadov ukázala, že rozdiel v dĺžke trvania medzi konzultáciami na štátnych a súkromných klinikách sa zmenšil na priemernú hodnotu nižšiu ako 3 minúty. Rozdiel bol stále signifikantný, napriek tomu, že sa signifikantnosť znížila. Avšak napokon, keď som porovnal iba nových pacientov, ktorých prijal ten istý lekár, boli konzultácie s pacientmi na štátnej klinike v priemere o 4 minúty dlhšie - 34 minút oproti 30 minútam na súkromnej klinike. Toto posledné zistenie nebolo spochybnené a malo zaujímavé dôsledky pri celkovom zhodnocovaní výhod a nevýhod pre jednotlivca, keď išiel na súkromnú kliniku. Je napríklad možné, že tesnejšie plánovanie stretnutí na súkromnej klinike môže limitovať dĺžku času venovanú novým pacientom.

Ako ďalšiu pomôcku pri komparatívnej analýze som meral účasť pacienta formou otázok a nevyžiadaných vyjadrení. Opäť som zistil vysoko signifikantný rozdiel: podľa týchto meraní pacienti na súkromných klinikách participovali na konzultáciách v oveľa väčšej miere. Keď som však opäť zbral iba pacientov toho istého lekára, rozdiel medzi klinikami sa veľmi zmenšil a *nebol* signifikantný. Napokon som nezistil žiadny signifikantný rozdiel z hľadiska miery, v akej sa na obidvoch typoch klinik hovorilo o témach nesúvisiacich s liečbou (napr. pomery v pacientovej práci alebo doma).

Tieto kvantitatívne dáta predstavovali užitočnú kontrolu príliš entuziastických vyhlásení o miere rozdielov medzi štátnymi a súkromnými klinikami. Ako som však tvrdil v kapitole 10, na tých troch klinikách som sa zaujímal hlavne o „obradný poriadok“. Nahromadil som značné množstvo výmen, v rámci ktorých sa lekári a pacienti na súkromných klinikách správali zdanlivo deviantným spôsobom vzhľadom na to, čo vieme o konzultáciách v štátnych nemocniciach. Otázka znie: podporili by kvantitatívne dáta nejakým spôsobom moje postrehy?

Odpoveď bola do určitej miery kladná. Dva kvantitatívne nástroje na meranie mi pomohli v súvislosti s obradným poriadkom. Jeden sa týkal pomeru, v akom lekár podľa potreby pacienta stanovil liečbu alebo ošetrovateľskú starostlivosť. Druhý nástroj meral, či sa lekár a pacient zapojili do vzájomnej zdvorilej drobnej spoločenskej konverzácie o osobnom alebo profesionálnom živote. (Nazval som to „spoločenskú vyvolanie konverzácie.“) Ako uvádzam v tabuľke 11.3, obidva tieto nástroje zistili signifikantné rozdiely v očakávanom smere podľa spôsobu platenia za konzultácie.

Takéto dáta by však, samozrejme, neslúžili ako dôkaz mojich vyhlásení o rôznych formách interakcie. V spojení s kvalitatívnymi dátami však predstavovali silný dôkaz o smerovaní rozdielu a zároveň jednoduchú charakteristiku vzorky ako celku, ktorá vytvorila rámec pre niekoľko použiteľných extraktov konverzácie. Nepopieram, že počítanie môže byť práve také svojvoľné ako kvalitatívna interpretácia niekoľkých zlomkov z dát. No za predpokladu, že výskumníci odolajú pokušeniu pokúsiť sa o spočítanie všetkého a postavia svoju analýzu na pevnom konceptuálnom základe, prepojenom s vlastnými metódami usporadúvania sveta aktérov, potom môže každý typ dát formovať analýzu iného typu.

Tabuľka 11.3 Súkromné a štátne kliniky: obradné poriadky

	Súkromná klinika (n = 42)	Štátna klinika (n = 104)
Liečba alebo opatrovatelstvo stanovené podľa potreby pacienta	15 (36%)	10 (10%)
Sociálna elicitácia	25 (60%)	31 (30%)

Zdroj: Silverman, 1993, s. 165.

V kapitole 13 sa vrátim k úlohe počítania pri podpore validity v kvalitatívnom výskume. V prípade výskumov založených na pozorovaní sa bude takéto počítanie často zakladať na predchádzajúcom kódovaní poznámok z terénu. Preto sa budem teraz zaoberať otázkami, ktoré sa otvárajú pri takomto kódovaní.

Obmedzenia pri kódovaní poznámok z terénu

Tabuľky použité vo výskume na onkologických klinikách vychádzali:

z toho osvedčeného spôsobu práce, kedy sa dáta skúmajú z hľadiska kategórií a prípadov. Je to prístup, ktorý rozdeľuje text (poznámky alebo prepisy) na sériu zlomkov, ktoré sa potom preusporiadajú do skupín s radom tematických nadpisov (Atkinson, 1992, s. 455).

Kódovanie prostredníctvom tematických nadpisov našlo v poslednom čase podporu v kvalitatívnej analýze dát podporovanej počítačom, o ktorej sa píše v kapitole 12. V rámci väčších projektov sa spoľahlivosť kódovania posilňuje aj tréningom kódovateľov v postupoch, ktorých cieľom je zabezpečenie jednotného prístupu.

Pri kódovaní poznámok z terénu však naďalej pretrvávajú dva problémy. Prvý a viditeľnejší problém je, že každý spôsob pozorania je zároveň spôsobom nepozorania. Ako upozorňuje Atkinson, jednou z nevýhod kódovacích schém je to, že sa zakladajú na stanovenom súbore kategórií, a preto poskytujú „mocnú konceptuálnu mriežku“ (1992, s. 459), z ktorej sa dá iba ťažko uniknúť. Hoci je táto „mriežka“ veľmi užitočná z hľadiska usporiadania analýzy dát, zároveň odvádza pozornosť od nekategorizovaných činností. Preto, ako poznamenal Clive Seale (osobná korešpondencia): „Dobrá kódovacia schéma by mala vyjadrovať snahu hľadať „nekategorizované činnosti“, aby sa dali popísať spôsobom podobným hľadaniu deviantných prípadov.“

Druhý, menej viditeľný problém spočíva v tom, ako som upozornil v kapitole 3, že „kódovanie“ nie je výsadou vedeckých výskumníkov. Každý z nás „kóduje“ to, čo počuje a vidí vo svete okolo seba. Na toto myslel Garfinkel (1967) a Sacks (1992), keď hovorili, že prísľušníci spoločnosti rovnako ako spoločenský vedci robia svet takým, aby sa dal pozorovať a vysvetliť.

Zjednodušene to znamená, že výskumníci musia byť veľmi opatrní, keď používajú kategórie. Sacks napríklad cituje dvoch lingvistov, ktorí, ako sa zdá, nemajú problém s charakterizovaním konkrétnych (vymyslených) výrokov, že sú „jednoduché“, „kom-

plexné“, „obyčajné“ alebo „obradné“. Podľa Sacksa takéto rýchle charakterizovanie dát predpokladá, že „aj bez analýzy toho, čo [členovia] vlastne robia, môžeme vedieť, že [takéto kategórie sú presnejšie]“ (1992, 1. diel, s. 429).

Na tomto mieste môže skúsený výskumník povedať, že Sacks charakterizoval bežný výskum ako príliš naivný. Väčšina výskumníkov si totiž uvedomuje nebezpečenstvo predpokladov, že existuje lineárna zhoda medzi ich kategóriami a aspektmi „reality“, ktorú zamýšľajú popísať. Ako uvádza Weber (1949), mnoho výskumníkov vyhlasuje, že jednoducho používajú hypotetické konštrukty (alebo „ideálne typy“), ktoré sa dajú posudzovať iba z hľadiska ich *užitočnosti*, a nie *presnosti* alebo *pravdivosti*.

Sacks si však tento argument uvedomoval. Ako poznamenáva:

V spoločenských vedách to je bežný spôsob napredovania, keď sa tvrdí, že mašineria, ktorú máte a používate na analyzovanie nejakých dát, je prijateľná, ak to nie je nevyhnutne analýza skutočných fenoménov. To znamená, že môžete mať mašineriu, ktorá je „validným hypotetickým konštruktom“ a umožní vám niečo analyzovať (1992, 1. diel, s. 315).

Naopak, „mašineria“, o ktorú sa zaujíma Sacks, nie je súborom „hypotetických konštruktov“. Sacks namiesto toho ambiciózne požaduje, aby sme sa neustále „zaoberali skutočným svetom“ (1992, 1. diel, s. 316). „Mašineria“, ktorú má na mysli on, by sa nemala považovať za súbor viac alebo menej užitočných kategórií, ale za *skutočné* kategórie a mechanizmy, ktoré členovia používajú. V tomto zmysle zdôrazňuje:

Chcem, aby mašineria, ktorú použijem na vysvetlenie nejakého javu, na charakterizovanie toho, ako vzniká, bola práve také skutočná ako vec, ktorú som začal vysvetľovať (1992, 1. diel, s. 315, zdôraznil som ja).

Ako by sme mali reagovať na Sacksovu radikálnu kritiku etnografie? Hlavne by sme nemali robiť paniku! Sacks vznáša voči konvenčnej práci, založenej na pozorovaní, námietky, ktoré by si mal každý uvedomiť. Predovšetkým Sacksova prednáška „Doing, being ordinary“ (1992, 1. diel, s. 215–221) predstavuje základnú literatúru pre každého výskumníka v teréne.

Uvedomiť si niečo však neznamená, že by mal každý nasledovať Sacksovu radikálnu cestu. Jedna z možných odpovedí preto znie „ďakujem, ale neďakujem“. „Začatá teória“ napríklad predstavuje rovnako uznávaný (a oveľa obľúbenejší) spôsob vytvárania teórie na základe práce v teréne (a o nej).

K tomuto účinnému, no defenzívnemu manévru môžeme pridať dve ambicióznejšie odpovede. Po prvé, môžeme sa pokúsiť integrovať Sacksove otázky o tom, „ako“ je sociálny svet konštituovaný, s konvenčnejšími etnografickými otázkami zameranými na „čo“ a „prečo“ sociálneho života (Gubrium a Holstein, 1997). Alebo, po druhé, ako to popisujem nižšie, môžeme urobiť toto každodenné „kódovanie“ (alebo „interpretáciu praktiku“) predmetom skúmania a položiť si otázky zamerané na „ako“ v súvislosti s konverzáciou v rámci interakcie.

PREPISY A ANALÝZA DÁT

Dve hlavné tradície v rámci spoločenských vied, o ktoré sa opiera analýza prepisov nahrávok, sú analýza konverzácie a analýza diskurzu. Úvod do analýzy konverzácie nájdete u ten Havea (1998); o analýze diskurzu píšú Potter a Wetherellová (1987) a Potter (1997).

V tejto knihe sa zameriavame, samozrejme, skôr na praktické otázky realizácie kvalitatívneho výskumu. V zostávajúcej časti tejto kapitoly sa preto venujem dvom praktickým témam:

- Výhody práce s nahrávkami a prepismi.
- jednotlivé zložky procesu, ako robiť analýzu takýchto nahrávok.

Prečo pracovať s nahrávkami?

Vždy sa zaoberám tým druhom fenoménov, ktorý predstavujú prepisy skutočných udalostí v ich skutočnej postupnosti (Sacks, 1984, s. 25).

Etnografi sa kedysi vo všeobecnosti spoliehali na záznam pozorovaní prostredníctvom terénnych poznámok. Prečo Sacks uprednostnil použitie magnetofónu?

Sacksova odpoveď znie, že sa nemôžeme spoliehať na to, ako si pamätáme rozhovory. Iste, na pamäť sa môžeme zvyčajne spoliehať, keď chceme sumarizovať, čo rozliční ľudia povedali. Ale je jednoducho nemožné zapamätať si (alebo dokonca poznamenať si v tej chvíli) také veci, ako sú prestávky, súčasný hovor viacerých osôb, nádychy a podobne.

To, či budete veci takéhoto druhu považovať za dôležité, bude závisieť od toho, čo môžete na základe nich alebo bez nich ukázať. Samozrejme, nemusíte byť vôbec presvedčený, že konverzácia ako také je zaujímavá téma. No pri štúdiu nahrátek konverzácií sa dokážete aspoň zamerať na „skutočné detaily“ jedného aspektu spoločenského života. Ako to vyjadril Sacks:

Môj výskum sa dotýka konverzácie iba týmto náhodným spôsobom, že dokážeme dostať na pásku konkrétne udalosti a prepísať ich vo väčšej alebo menšej miere, a teda máme niečo, s čím môžeme začať. Ak nemáte možnosť zaoberať sa skutočným detailom skutočných udalostí, nedokážete robiť vedu o spoločenskom živote (1992, 2. diel, s. 26).

Nahrávky a prepisy ponúkajú aj viac než len „niečo, s čím môžeme začať“. Predovšetkým je to verejná nahrávka, prístupná vedeckej komunite spôsobom, akým poznámky z terénu nie sú. Po druhé, nahrávky sa dajú znovu prehrať, prepisy sa dajú vylepšiť a analýza sa môže začať robiť iným spôsobom, bez obmedzenia pôvodným prepisom. Ako Sacks povedal svojim študentom:

Začal som sa hrať s konverzáciami nahratými na pásku, a to z jedného dôvodu, že som si ich mohol znovu prehrať; že som si z nich mohol niečo vypísať a obšírnejšie ich skúmať, ktovie, ako dlho to

mohlo trvať ... Nebolo to z nejakého veľkého záujmu o jazyk alebo pre nejakú teoretickú formuláciu o tom, čo sa má skúmať, ale jednoducho z tohto jediného dôvodu: mohol som ich zobrať do rúk a skúmať ich znovu a znovu. A takisto sa následne mohli aj ostatní pozrieť na to, čo som skúmal, a ak so mnou nechceli súhlasiť, mohli z toho spravíť, čo dokázali (1992, 1. diel, s. 622).

Tretou výhodou podrobných prepisov je, že ak chcete, môžete skúmať sekvencie reči či bez toho, aby ste sa obmedzovali na extrakty, ktoré vybral prvý výskumník. Pretože že vysvetlenie zmyslu konverzácie treba hľadať skôr v rámci týchto sekvencií než v jednotlivých replikách konverzácie. Ako hovorí Sacks:

Pre určenie toho, čo bolo povedané, je extrémne dôležité, aby ste mali pre určitý výrok k dispozícii iné výroky, ktoré ho obklopujú. Ak máte k dispozícii iba útržok konverzácie, ktorý prepisujete, je ťažké určiť, čo to je (1992, 1. diel, s. 729).

Nemali by sme sa domnievať, že príprava prepisov je iba technickým detailom, ktorý predchádza analýze ako hlavnej činnosti. Vhodnosť prepisov na účely prezentácie je iba zvláštny bonus.

Ako zdôrazňujú Atkinson a Heritage (1984), vytváranie a používanie prepisov sú zásadné „výskumné činnosti“. Vyžadujú dôkladné, opakované počúvanie nahrávok, ktoré často odhaľuje predtým nespozorované, znovu sa vynárajúce charakteristiky usporiadania reči.

Najproduktívnejšie je, keď sa takéto počúvanie robí na skupinových stretnutiach. Práca v takýchto skupinách, ako ju popísal Paul ten Have (1998), začína zvyčajne počúvaním extraktu z pásky s pracovnou verziou prepisu a odsúhlasením vylepšeného prepisu. Potom:

sa účastníci vyzývajú, aby prezentovali nejaké postrehy týkajúce sa dát za účelom výberu epizody, ktorú považujú za akéhokoľvek dôvodu za „zaujímavú“, a formulujú, ako rozumejú tejto epizóde alebo čo ich na nej mátie. Potom môže ktokoľvek reagovať na tieto poznámky, ponúknuť alternatívy, vyzvať pochybnosti alebo čokoľvek (1998, s. 124).

Ako však vysvetľuje ten Have, takéto skupinové stretnutia nad dátami by mali byť ničím viac než len anarchickou voľnou tribúnou:

participanti môžu na jednej strane *slobodne* vnieť do diskusie čokoľvek, čo sa im páči, na druhej strane sa však *vyžaduje*, aby zakovali svoje postrehy v príslušných dátach, hoci ich môžu podporiť aj na základe spojitosti so zisteniami z ich vlastných dát alebo zisteniami publikovanými v literatúre (1998, tamtiež).

Analýzovanie nahrávok

Taký druh výskumu, ako opisujú ten Have a Sacks, vychádza zo silných induktívnych predpokladov. Ako sme videli, znamená to, že akékoľvek výskumné tvrdenia sa musia identifikovať v rámci detailnej analýzy podrobných prepisov. Je preto potrebné

vyhnúť sa predčasnému konštruovaniu teórie a „idealizácii“ výskumných materiálov využívajúcej iba všeobecné, málo podrobné označenia.

Heritage zhrňa tieto predpoklady nasledovne:

Špeciálne analýza sa silne riadi dátami – rozvíja sa na základe fenoménov, ktoré sú rôznymi spôsobmi doložené v dátach z interakcie. Tomu zodpovedá aj prítomnosť silnej zaujatosti voči *apriórny*m dohadom o orientáciách a motívoch hovoriacich osôb a preferuje sa podrobné skúmanie momentálnej činnosti konverzujúcich osôb. Empirické správanie hovoriacich osôb sa teda považuje za ústredný zdroj, na základe ktorého sa môže rozpracovať analýza (1984, s. 243).

V praxi, dodáva Heritage, sa musí názorne ukázať, že popísané pravidelnosti vytvorili účastníci a prístupujú k nim ako k dôvodom pre svoje myslenie a konanie. Ďalej sa musia identifikovať a analyzovať aj deviantné prípady, v ktorých tieto pravidelnosti chýbajú.

Avsak spôsob, akým analýza konverzácie vyvodzuje závery, sa dosť líši od toho, ako by sme sa mohli pokúšať analyzovať konverzáciu na základe intuície. Preto môže byť užitočné, ak ponúknem v závere tejto časti hrubý súbor predpisov, čo by ste mali robiť a čomu by ste sa mali vyhnúť pri analýze konverzácie. Tieto predpisy uvádzam v tabuľkách 11.4 a 11.5.

Tabuľka 11.4 Ako robiť analýzu konverzácie

- 1 Vždy sa pokúste v konverzácii identifikovať vzájomne súvisiace sekvencie.
- 2 Pokúste sa preskúmať, ako hovoriace osoby prostredníctvom reči preberajú určité roly alebo identity (osoba, ktorá kladie otázku – osoba, ktorá odpovedá, alebo klient – profesionál).
- 3 V konverzácii hľadajte konkrétne výsledky (napr. požiadavku o vysvetlenie, nápravu, smiech) a späťne vystopujte trajektóriu, pozdĺž ktorej bol konkrétny výsledok vytvorený.

Zdroj: Silverman, 1998b.

Tabuľka 11.5 Obvyklé chyby pri analýze konverzácie

- 1 Vysvetlenie repliky odkazom na úmysly hovoriacej osoby.
- 2 Vysvetlenie repliky odkazom na rolu alebo status hovoriacej osoby (napr. ako lekár alebo ako muž či žena).
- 3 Pokúšanie sa o interpretáciu jedného riadku v prepise alebo výroku izolovaného od susediacich výrokov.

Zdroj: Silverman, 1998b.

Ak dodržíme tieto pravidlá, analýza konverzácií nevyžaduje nijaké výnimočné zručnosti. Ako to vyjadril Schegloff v úvode k zobrazeným prednáškam Sacksa, všetko, čo potrebujeme, je „začať s nejakými pozorovaniami a potom nájsť problém, ktorému by mohli tieto pozorovania slúžiť ako ... riešenie“ (Schegloff in: Sacks, 1992, 1. diel, s. xlviii).

To znamená, že takáto systematická analýza dát, akú vyžaduje analýza konverzácie, nie je neskutočne náročná činnosť. Ako raz zdôraznil Harvey Sacks, pri analýze konverzácie si iba pripomíname veci, o ktorých už vieme. Sacks poznamenal:

Beriem to tak, že množstvo záverov, ktoré ponúkam, môžu ľudia vidieť aj sami. A nemusia sa toho báť. A nemusia si ani myslieť, že ich závery sú nesprávne len preto, lebo ich videli oni ... [Je to.] ako keby sme objavili novú rastlinu. Mohla to byť rastlina vo vašej záhrade, ale teraz vidíte, že sa líši od iných. A môžete sa na ňu pozrieť, aby ste videli, v čom je iná a či je iná spôsobom, ako povedal niekto iný (1992, 1. diel, s. 488).

POZNÁMKY NA ZÁVER

Na základe príkladov s nahrávkami a poznámkami z terénu sme videli, ako sa môže ďalej rozpracovať analýza dát v nadväznosti na prvú fázu výskumu. Ako som však po celý čas upozorňoval, dobrá analýza dát nie je iba vec použitia správnych metód alebo techník, ale vždy sa zakladá na teoretickom uvažovaní o dátach s využitím konzistentného modelu spoločenskej reality.

Táto väzba na teoretické uvažovanie o dátach kladie najlepší kvalitatívny výskum na oveľa vyššiu úroveň než nepriradené formálny empirizmus najhoršieho druhu kvantitatívneho výskumu.

Teoretizovanie bez metodologickej prísnosti je však silná káva. V kapitole 12 zvýšime možnosti, ako môže počítačový softvér podporiť kvalitatívny výskum. V kapitole 13 budeme potom hovoriť o otázkach validity a reliability.

ZHRNUTIE

Analýzu dát môžeme rozvinúť piatimi spôsobmi:

- 1 Zameraním sa na dáta, ktoré majú vysokú kvalitu a dajú sa najjednoduchšie zozbierať.
- 2 Zameraním sa na jeden proces v rámci týchto dát.
- 3 Zúžením zamerania na jednu časť tohto procesu.
- 4 Porovnaním rozdielnych vzoriek v rámci populácie na základe komparatívnej metódy.
- 5 Generovaním tém presahujúcich rozsah predmetnej oblasti výskumu.

Glaserov a Straussov (1967) chýrny výklad o zakotvenej teórii predstavuje jeden zo spôsobov, ako rozpracovať analýzu dát z pozorovania. Zahŕňa tri fázy:

- 1 Počiatočnú snahu o rozpracovanie kategórií, ktoré by objasnili dáta,
- 2 pokus o „nasýtenie“ týchto kategórií množstvom vhodných prípadov za účelom názorného ukázania ich dôležitosti,

- 3 rozpracovanie týchto kategórií na všeobecnejšie analytické rámce, relevantné aj mimo skúmaného prostredia.

Rozvinutie jednoduchých mechanizmov počítania môže predstavovať ďalší užitočný spôsob identifikovania deviantných prípadov, ktorý môže slúžiť na rozpracovanie zovšeobecnení. Mali by ste však odolať pokúseniu pokúsiť sa o spočítanie všetkého a pokúsiť sa o postavenie svojej analýzy na pevné konceptuálne základy – často prepojené s vlastnými metódami usporiadavania sveta aktérov.

Ak sa chcete pokúsiť o konverzačnú analýzu prepisov, postupujte podľa týchto pravidiel:

- 1 Vždy sa pokúste v konverzácii identifikovať vzájomne súvisiace sekvencie.
- 2 Pokúste sa preskúmať, ako hovoriace osoby prostredníctvom reči preberajú určité roly alebo identity (napr. osoba, ktorá kladie otázku–osoba, ktorá odpovedá, alebo klient–profesionál).
- 3 V konverzácii hľadajte konkrétne výsledky (napr. požiadavku o vysvetlenie, nápravu, smiech) a späťte vystopujte trajektóriu, pozdĺž ktorej vznikol konkrétny výsledok.

Ďalšie čítanie

Kniha Milesa a Hubermana: *Qualitative Data Analysis* (Sage, 1984) predstavuje užitočné spracovanie témy o kódovaní dát z pozorovania. Aktuálnejšiu diskusiu nájdete v knihe Roberta Emersona et al.: *Writing Ethnographic Fieldnotes* (University of Chicago Press, 1995). Práca Hammersleyho a Atkinsona: *Ethnography: Principles in Practice* (Tavistock, 1983), kapitoly 7–8, predstavuje klasickú diskusiu o tom, ako analyzovať etnografické dáta. Rozvinutie niektorých týchto myšlienok môžete nájsť v knihe Martyna Hammersleyho: *What's Wrong with Ethnography? Methodological Explorations* (Routledge, 1992). Pomerne nedávne spracovanie „zakotvenej teórie“ môžete nájsť v *Basics of Qualitative Research* (Sage, 1990; vyšlo aj v češtine ako *Základy kvalitatívneho výskumu*, Albert, 1999) od Straussa a Corbinovej. O Sacksových prácach založených na analýze konverzácie hovorí David Silverman: *Harvey Sacks: Social Science and Conversation Analysis* (Polity, 1998). Prípadové štúdie na onkologických a kardiologických klinikách, o ktorých sme tu hovorili, nájdete v David Silverman: *Communication and Medical Practice* (Sage, 1987), kapitoly 6–7.